

LEERPLAN

GESCHIEDENIS

BASISONDERWIJS

LA 2

ARGO
Logistiek
J. de Lalaingstraat 28
1040 Brussel

MINISTERIE VAN ONDERWIJS

Leerplan

GESCHIEDENIS

Rijksbasisonderwijs

1977

Georg-Eckert-Institut
für internationale
Schulbuchforschung
Braunschweig
Schulbuchbibliothek

98/1246

WOORD VOORAF

Deze brochure bevat het leerplan geschiedenis dat met ingang van het schooljaar 1968-1969, ingevoerd wordt in het rijkslager onderwijs.

Deze tekst vervangt de bladzijden 86 tot en met 94 van het leerplan, vastgesteld bij Ministerieel Besluit van 20 november 1957.

De wijzigingen hebben hoofdzakelijk betrekking op de derde graad, waarvan het leerplan helemaal opnieuw werd bewerkt.

Ofschoon de onderrichtingen voor de eerste en de tweede graad geen enkele wijziging hebben ondergaan, werd het niettemin nuttig geacht ze opnieuw te publiceren, opdat de gebruiker slechts een enkele brochure zou hoeven te raadplegen om kennis te nemen van het volledige leerplan.

Ter informatie werden volgende documenten toegevoegd aan het leerplan voor de derde graad.

BIJLAGE I. — Vijfde leerjaar — Schematische ontwikkeling van de volgende twee onderwerpen :

- Het leven van het kind ;
- De mensen leven in gemeenschap.

BIJLAGE II. — Zesde leerjaar — De vier historische perioden. Voorbeeld van synthese per periode.

BIJLAGE III. — Een lijst van werken bestemd voor de klassebibliotheek en een lijst van historische verhalen voor de jeugd.

BIJLAGE IV. — Algemene bibliografie van werken bestemd voor de onderwijzer.

Inzake bibliografie, worden de basiswerken met een kader omgeven.

B

Z - 33 (1,77)

INLEIDING

Op de lagere school kan het onderwijs in de geschiedenis slechts een eenvoudige, sobere maar toch immer levendige inleiding zijn, die zo vaak en zo lang mogelijk moet steunen op rechtstreekse en onrechtstreekse waarheming.

Deze leerstof dient in de loop van de eerste twee leerjaren verdiept te worden en heeft tot doel :

1° het kind het besef bijbrengen dat er een verleden is en zijn belangstelling voor dit verleden opwekken ;

2° de perceptie van de duur verduidelijken en langzamerhand het *tijdsbegrip* bijbrengen ;

3° concrete, suggestieve en kenschetsende elementen van de vervlogen tijdperken aanbrengen en aldus een idee geven van de evolutie der beschaving ; bijzondere aandacht dient besteed te worden aan de bijdrage van ons land, wat een gelijktijdige situering van de grote hoogtepunten van onze nationale geschiedenis in het raam van de historische evolutie van Europa en van de wereld mogelijk maakt ;

4° het kind voorbereiden tot internationaal begrip, door *bij gelegenheid* de nadruk te leggen op de onderlinge afhankelijkheid van de volkeren, door de feiten en de personen objectief voor te stellen ;

5° het kind bewust maken van het feit dat het behoort tot de nationale gemeenschap, en via de natie tot ruimere gemeenschappen, met inbegrip van de wereldgemeenschap ;

6° het verlangen naar ruimere informatie en de zin voor historische lectuur opwekken ;

7° het kind ertoe brengen, een elementair historisch vocabularium te begrijpen en te gebruiken ;

8° veeleer een geest, een zienswijze aankweken dan kennis bijbrengen ;

9° het kind geleidelijk geschiedkundige documenten leren waarnemen en interpreteren : overblijfselen, beelden, teksten, kaarten, grafieken, enz.

EERSTE GRAAD

1. Het kind van 6-7 jaar heeft slechts vage en niet geordende begrippen van tijd, duur en opeenvolging van gebeurtenissen. Om deze geleidelijk aan te vullen en te ordenen, moet de school bij het jonge kind de belangstelling opwekken voor zijn eigen geschiedenis, voor zijn persoonlijke ervaringen,

voor feiten van de eigentijdse lokale geschiedenis. In deze door hem beleefde tijd zal het de feiten situeren, hun duur schatten en zich bewust worden van hun opeenvolging.

Voorbeeld. — Geschiedenis van de familie van een leerling.

a) **Het kind zelf** : leeftijd, geboortejaar. Enkele markante gebeurtenissen situeren, b.v. : verhuizing, voor het eerst naar school, geboorte van een broertje of een zusje (bij voorkeur in regressieve orde).

b) **Een van de ouders** : leeftijd, geboortejaar. Enkele markante gebeurtenissen situeren, b.v. : geboorte van de leerling, huwelijk, legerdienst, voor het eerst naar school (regressieve orde).

c) **Een van de grootouders** : idem.

Opmerking. — Het kan nuttig zijn deze schematische « levensbeschrijvingen » bondig samen te vatten en met foto's te illustreren. Hun vergelijking (naast en boven elkander geplaatst) doet op concrete wijze de duur, de opeenvolging en de orde (vroeger, later of gelijktijdig) van de besproken gebeurtenissen uitschijnen.

2. In de eerste graad kan geen sprake zijn van eigenlijke lessen in de geschiedenis. Al de hieronder beschreven oefeningen dienen te steunen op de aanwending van gegevens uit de milieustudie en meer in het bijzonder met de waarnemingsoefeningen, het spreken, het gebruik van de werkwoorden en het meten van de tijd. (Zie p. 59 van het leerplan).

Bij het verlaten van de eerste graad moet het kind zich ervan bewust zijn, dat de tijd verloopt en dat de gebeurtenissen, met hun veranderlijke duur, ten opzichte van elkaar een bepaalde plaats innemen in de tijd. (Opeenvolging).

a) **De tijd verloopt.**

1. Geleidelijk langere tijdruimten laten meten en vergelijken : de duur van een taak, van een speeltijd, van de tijd om een weg af te leggen, enz. De elementaire chronologie (dagen, maanden, jaargetijden) wordt niet aangeleerd in opzettelijke lessen ; ze wordt geleidelijk gepreciseerd).

2. De duur van een bepaald gebeuren laten karakteriseren door zijn inhoud. Gebruik maken van subjectieve gegevens om te leiden naar het objectief begrip van tijd.

Voorbeelden. — De voormiddag van Jan en die van zijn moeder ; de zondag van Jan en die van zijn vader, enz.

3. « Dagklok » en « wekklok » laten samenstellen en gebruiken, waardoor de volgende termen begrepen en kunnen aangewend worden :

maandag : de dag van het sparen ;

zaterdag : een halve dag vrijaf, enz.

Eerste leerjaar : maandag, dinsdag, enz. ; vandaag, gisteren, morgen ; dag en nacht ; ochtend en avond ; halve dag, voormiddag, namiddag ; uur, halfuur. (Zie p. 59).

Tweede leerjaar : vandaag, gisteren, morgen, eergisteren en overmorgen ; halve dag, voormiddag, namiddag, middag, middernacht. De week, de maand : januari, februari, enz. (Zie p. 61).

Opmerking. — Naast dag- en wekklok enkele kalenders op horizontale lijn samenstellen als voorbereiding tot het gebruik van de « tijdsband ». (Zie tweede graad, nr. 4.)

b) De gebeurtenissen volgen elkaar op.

1. Het weer waarnemen en noteren door middel van overeengekomen tekens : afwisseling van zon-, regen-, mist-, sneeuw-, vorst- en dooiperiodes; hun duur vergelijken.

2. De ontwikkelingsstadia van planten en diertjes waarnemen en noteren (natuurkalender). (Zie p. 97).

3. In het verloop van het jaar markante data vastleggen . begin van het schooljaar, vakanties, bijzondere vrije dagen (Wapenstilstand, Feest van de Dynastie, enz.), verjaardagen, gemeente- of wijkfeesten, enz.

4. Op de kalender de tijd nagaan VOOR of NA een markante gebeurtenis (in dagen, weken, maanden).

V o o r b e e l d e n. — Hoeveel maanden nog tot aan de kerstvakantie ? Hoeveel dagen nog tot aan het feest van de moeder ? Hoeveel weken sedert het begin van het schooljaar ?

5. In chronologische orde rangschikken : reeksen, prenten, tekeningen, zinnen, die in hun geheel herinneren aan een beleefde gebeurtenis of aan een verhaal.

6. Erover waken dat het kind de gewoonte aanneemt, de chronologische orde te volgen wanneer het vertelt over zichzelf, of een verhaal, een sprookje, een legende, enz. mondeling weergeeft.

TWEDE GRAAD

1. Wanneer het kind in de tweede graad komt, is zijn begrip van duur en van opeenvoiging in de tijd wel nauwkeuriger en meer geordend, maar slechts zijn eigen tijdsbeleven vat het ten volle. Het komt er moeilijk toe, zijn eigen geschiedenis in overeenstemming te brengen met die van anderen, en te begrijpen dat de tijd een ononderbroken stroom is, waarin verschillende gebeurtenissen in hun verloop geheel of gedeeltelijk samenvallen of op elkaar volgen.

2. Daarom kan er niet worden gedacht aan een geordende, progressieve of regressieve cursus in de geschiedenis. De oefeningen voor de eerste graad worden voortgezet. Bovendien moet men de historische figuren en gebeurtenissen, waaraan het lokaal of regionaal milieu herinnert, doen herleven. Voor zoveel ze in zijn bereik liggen, zal het kind de overblijfselen, de getuigen, de symbolen van het verleden waarnemen en beschrijven. Op behendige wijze dient de onderwijzer enkele figuren, enkele historische feiten die ermee verbonden zijn, enkele « levensbeelden » uit de vervlogen tijden te groeperen. Van de belangstelling voor goed vertelde verhalen wordt vaak een nuttig gebruik gemaakt. Het spreekt vanzelf dat de actualiteit niet uit het oog wordt verloren.

3. Om dit onderricht nog meer actief te maken, zet de onderwijzer de kinderen aan tot het opsporen van documentatie. Ze verzamelen prenten, prentbriefkaarten, foto's en teksten. Ze maken schetsen, tekenen platen na, enz.

4. De tijdsband komt nu in de plaats van de kalenders. Het is een eenvoudige strook, waarop geleidelijk de documentatie wordt aangebracht, niet lukraak maar in onderling verband. Zo wordt iets bekomen als een staalkaart van feiten, gerangschikt volgens « vroeger » of « later » : de chronologische volgorde wordt geëerbiedigd maar nog zonder rekening te houden met de duur.

In de loop van het derde en het vierde leerjaar heeft het kind :

1° enkele grote historische figuren leren kennen, die hebben geleefd in zijn stad, zijn dorp, zijn streek ;

2° kennis gemaakt met enkele belangrijke historische feiten, die in dat zelfde milieu hebben plaatsgevonden ;

3° enkele aspecten leren kennen van het leven, dat mannen, vrouwen en kinderen daar eertijds hebben geleid ;

4° documentatie verzameld en die zo gerangschikt (zie n° 4 hierboven), dat het verleden een zekere inhoud heeft gekregen en de gebeurtenissen in de tijd zijn gesitueerd door hun onderling verband.

DERDE GRAAD

I. — ALGEMENE BEGINSELEN

1. De derde graad L.O. heeft in de hedendaagse onderwijsstructuur een nieuwe plaats gekregen. Dat heeft zeker op het geschiedenisonderricht een beslissende invloed.

De verlenging van het schoolbezoek accentueert het eigen karakter van de eerste zesjarige fase in het leerproces. De derde graad vormt een verbinding met het middelbaar onderwijs en dient ertoe bij te dragen de overgang te vergemakkelijken. Hij werkt tevens een geheel af en wil derhalve de opgedane kennis enigszins ordenen.

Dat is vooral voor het geschiedenisonderwijs van belang. Het komt er hier op aan, gezien de moeilijkheid van leerstof en aanbieding, progressief te werken. Er dient rekening gehouden met de losse begrippen, die bij de aanwending van het milieu in de tweede graad werden aangebracht en met de noodzakelijke aansluiting bij de eerste cyclus in het secundair onderwijs.

2. Het kan niet in de bedoeling liggen in de derde graad reeds aan eigenlijke geschiedenisstudie te doen.

Om talloze redenen kan die alleen op latere leeftijd aanvangen. Dat veronderstelt echter een lange voorbereiding. Na de eerder occasionele kennismaking met het verleden in de tweede graad, kan in de derde graad de doelbewuste inleiding tot de geschiedenis beginnen, die gedurende de eerste twee jaar van het secundair onderwijs wordt voortgezet.

We moeten ons hier derhalve van de illusie ontdoen volledig te zijn en ondermeer wetenschappelijke ondergronden te zoeken. Het komt er eerder op aan typerende aspecten te schetsen, belangstelling te wekken en vormend in te werken. Men dient voor ogen te houden dat de levende mens het studieobject is. Deze inleiding tot de geschiedenis wil immers aantonen dat de mens de geschiedenis maakt en terzelfder tijd het produkt ervan is.

Bij de inleiding tot de geschiedenis mag men zich niet laten verleiden tot een cultus van het verleden, maar moet ernaar gestreefd worden de voortdurende aanwezigheid evenals het wijzigend ingrijpen van de geschiedenis aan te tonen.

Deze inleiding beoogt de problematiek te suggereren en aldus naar de toekomst te wijzen. Zij wil leren denken. Zij hecht veel belang aan de gebruikte terminologie en aan de verklaring ervan.

Om dat te bevorderen dient men in deze inleidingscyclus eenvoudig te werk te gaan, zonder simplistisch te worden. De klare voorstelling van een bepaald gegeven is te verkiezen boven de eventuele overlading.

De neiging om alles te zeggen, wordt vervangen door de zorg het onderwerp goed te behandelen. Veel meer dan de kennis, dient de vorming als doel te worden gesteld.

Naast de eenvoud is de herhaling een grondbeginsel van deze werkwijze. Telkens weer langs andere wegen wordt immers het geheel benaderd. Eenzelfde periode wordt herhaaldelijk bestudeerd, telkens vanuit een andere gezichtshoek.

Dat biedt tevens de mogelijkheid steeds een beroep te doen op nieuw leer materiaal (kaart, tekst, plaat, beeld, dia's, films, televisie, e.a.) en dit ook te leren gebruiken.

3. De *politieke geschiedenis* geeft slechts een gedeeltelijk beeld van de menselijke wording. Wanneer zij daarenboven exclusief wordt behandeld, vervalst zij dat beeld door één aspect voor het geheel te laten doorgaan. Het komt erop aan diverse elementen naar voren te brengen en tevens duidelijk te beseffen dat we niet de ganse beschavingsgeschiedenis willen omvatten.

De *stoffelijke omstandigheden, de technische verwezenlijkingen, de geestelijke waarden of de menselijke betrekkingen* bieden evenveel, om niet te zeggen meer gelegenheid tot het bijbrengen van inzicht in de menselijke realiteit dan de politieke of diplomatieke gebeurtenissen. Het dagelijks leven kan directer door het kind worden waargenomen dan de verdragen, de gebiedswisselingen of de namen van veldslagen of regerende vorsten.

Uiteraard biedt de geschiedenis reeds een abstracte leerstof aan. Zij zal beter worden benaderd langs datgene wat tot de ervaringskring van het kind behoort, om van daaruit naar het voor hem minder tast- en waarneembare over te gaan.

4. Belangrijk in deze aanvankelijke studie is het verder ontwikkelen van het *tijdsbegrip*. Drukken we er onmiddellijk op dat daardoor niet verondersteld wordt dat de leerlingen lijsten van data dienen te memoriseren.

Maar toch is chronologie niet van de geschiedenis te scheiden. Hier volstaan echter de grote mijlpalen.

Er wordt vooral aandacht gevraagd voor het begrip « duur ».

Een datum verbonden met een geïsoleerd gebeuren kan misschien beter aan het geheugen worden toevertrouwd, doch brengt uiteindelijk weinig inzicht bij. Een periode karakteriseren, een ontwikkeling schetsen, een wijziging aantonen, verschillen waarnemen, getuigen van een chronologisch inzicht, waarbij de tijdsaanduiding geprojecteerd is op een betekenisvolle achtergrond.

Ook hier speelt de herhaling een belangrijke rol. Daarom wordt bij elk thema eenzelfde chronologisch schema behouden, dat ook op de tijdsband is weergegeven. Door voortdurend naar dit schema te verwijzen en door de tijdsband geleidelijk aan te vullen zal op een natuurlijke wijze het chronologisch beeld groeien, dat in dit stadium van het leerproces aan de behoeften en de mogelijkheden beantwoordt.

Het kan misschien een geleerde indruk maken wanneer de leerlingen in staat zijn uit het hoofd data en gebeurtenissen feilloos aaneen te rijgen. Het valt echter ten eerste te betwijfelen of dit een blijk van historische vorming is. Zeker draagt het er weinig toe bij, vooral wegens het vluchtig karakter van zulke geheugenkennis, op latere leeftijd dieper in de geschiedkundige werkelijkheid door te dringen.

Dat betekent niet dat de onderwijzer elke precieze datering moet vermijden. Naar gelang van het behandelde onderwerp kan een tijdsbepaling min of meer waardevol zijn en het chronologisch inzicht verstevigen. Het is echter zeer moeilijk data met een absolute waarde voor te schrijven. Hun belang hangt van de behandelingswijze van het thema af. De lesgever zal die data dus zelf dienen aan te duiden. We herhalen nochtans met nadruk dat overvloed het beoogde doel schaadt.

5. Een ander zeer belangrijk facet van de inleiding tot de geschiedenis is de ruimte. De geschiedenis zelf toont aan dat de menselijke horizon aan voortdurende wijziging onderhevig is. Zelfs niet elke mens leeft altijd binnen dezelfde ruimte.

Door de moderne communicatiemiddelen leven wij min of meer intens mee met de ganse wereld en met de gehele mensheid. Dat onderscheidt ons in grote mate van de mens uit de negentiende eeuw en zeker van die uit de Middeleeuwen, die binnen de besloten ruimte van het feodale domein woonde. Ook voor het jonge kind is de gezichtseinder gevoelig verlegd, al wordt daardoor de kring van zijn werkelijke levenservaringen niet verruimd.

De huidige wereldsituatie noopt echter tot ruimere en veelvuldiger menselijke contacten, gesteund op onderling kennen en waarderen. De leerlingen dienen in staat gesteld te worden om eens metterdaad hun verantwoordelijkheid op te nemen in hun land, in Europa en in de wereld. Het is daarenboven van vitaal belang het vredesideaal te dienen door de afzondering en de zelfverering tegen te gaan. De toenadering der Europese volkeren is een werkelijkheid en langs verschillende zijden wordt ernaar gestreefd die te institutionaliseren. Het algemeen menselijk gezichtspunt noch de Euro-

peanisering zijn tegengesteld aan de beleving en de erkenning van de regionale of nationale bijdrage tot de menselijke bewustwording.

Het geschiedenisonderwijs mag dat alles, zelfs bij de aanvang, niet negeren. Het moet van meet af aan duidelijk stellen dat het eigene noch het Europese de ganse mensheid uitmaken. Het moet het besef bijbrengen dat de menselijke ontwikkeling ook door anderen werd gediend. Het moet aantonen dat binnen de Europese cultuursfeer gelijkaardige stromingen zijn waar te nemen. Het is zelfs belangrijk dat wordt ingezien dat het historische Europa zich voortdurend in omvang wijzigde. Aldus zal het geschiedenisonderwijs bijdragen tot het harmoniseren van de geestelijke horizon van het kind met de levenswerkelijkheid.

Geen enkele nationale geschiedenis is misschien beter dan de onze daartoe geschikt.

Het is dan ook aangewezen dat de voorbeelden en het feitenmateriaal vooral, hoewel niet exclusief, uit de Belgische geschiedenis worden genomen.

6. De inleiding tot de geschiedenis zal hoofdzakelijk door de actualiteit worden geïnspireerd. De omgeving van het kind, in beperkte maar ook in ruime zin, biedt overvloedige gelegenheid om de geschiedenis aan te voelen en te benaderen. De aanwending van het milieu in de tweede graad kan hierbij talrijke aanknopingspunten leveren.

Het verleden is als dusdanig een door de leerling moeilijk te benaderen studieobject. Het onderzoek ervan vereist te veel, dat van het kind niet kan worden gevraagd. Een louter theoretische behandeling kan alleen dode kennis ten gevolge hebben. Noch de algemene vorming, noch het geschiedkundig inzicht worden erdoor gediend.

De onderwijzer dient er zich ook bewust van te zijn dat de toekomst belangrijker is dan het verleden. Het komt er immers op aan het kind op te leiden voor de wereld van morgen. Daardoor wordt niet aangedrongen op voorspellingen. De aandacht dient gericht op het verschaffen van het nodige inzicht om aan de problemen van de toekomst het hoofd te bieden. Vanzelfsprekend behoort dat niet alleen tot de verantwoordelijkheid van de derde graad. Hier kan echter een beslissende stap worden gezet.

Daartoe staan ons niet alleen de historische overblijfselen ter beschikking. Ook de arbeid, het welslagen en de mislukking van de huidige mens geven concrete aanknopingspunten, langs analogieën en verschillen om, met het verleden. Andersom verklaren historische achtergronden vele tegenwoordige vraagstukken (b.v. : gemeentelijke autonomie, arbeidersontvoogding, de communicatiemogelijkheden).

Aldus zal men tevens tegemoet komen aan de talrijke rechtmatige klachten dat onze kinderen misschien wel Karel de Grote kennen, doch dat zij niet weten dat het parlement wordt verkozen, of dat zij eens aan die verkiezing zullen deelnemen en een oordeel zullen moeten vellen over de werking der instellingen. Inzicht in de groei van het maatschappelijk leven zal hen beter in staat stellen hun houding te bepalen tegenover de problemen waarmee zij later zullen worden geconfronteerd.

Is dat niet in tegenspraak met de geschiedenis zelf? Integendeel. Zij levert de elementen van een gefundeerde voorbereiding op de toekomst.

Het verleden leeft rondom ons. De actuele wereld zal eens dat verleden zijn. Hoe dieper men in de actuele wereld en de historische geladenheid ervan doordringt, hoe scherper men later de nieuwe problematiek zal kunnen vatten.

7. Het nieuwe leerplan voor de derde graad steunt op de bovenvermelde algemene beginselen. Het houdt rekening met datgene wat in vorige leerjaren werd aangeleerd en met datgene wat in het secundair onderwijs wordt nagestreefd. Het legt terzelfder tijd de laatste hand aan de eerste leercyclus.

Het algemeen accent ligt op enkele aspecten van de menselijke samenleving, uitgaande van het onmiddellijke milieu en zich uitbreidend tot de Europese cultuursfeer. Daarbij dient men indachtig te zijn occasioneel naar andere cultuurzones te verwijzen. Herhalen we dat illustratieve voorbeelden en belangrijk feitenmateriaal dikwijls uit het nationaal verleden kunnen worden gekozen.

Met het oog op de inleiding worden alleen historische schetsen gevraagd, die daarom geen afbreuk doen aan de historische juistheid.

De begripsinhoud, het chronologisch en ruimtelijk inzicht, de actualiteit, de waarneming, de beeldvorming en de interpreterende lectuur moeten primeren op de volledigheid van de leerstof.

In het vijfde leerjaar worden langs thematische weg historische elementen aangebracht. Algemene gedachten worden er geïllustreerd door één of ander facet. Welk thema ook behandeld wordt, de hoofdgedachte geeft de leidraad van de uiteenzetting aan. Men kan immers de hoofdpunten langs verschillende wegen benaderen. Welke men ook kiest, hoofdzaak blijft het algemene kenmerk duidelijk te belichten.

Bij elk thema wordt hetzelfde chronologisch schema gevolgd en wordt de tijdsband, waarop van meet af aan de grote indeling voorkomt, aangevuld. Aldus wordt geleidelijk het historisch beeld opgebouwd. Het vijfde leerjaar wordt met een schematisch herhalend overzicht besloten voor elke periode.

In het zesde leerjaar zullen de behandelde thema's dienen om, samen met nieuwe elementen, de grote hieronder aangegeven historische perioden van de menselijke wording te bestuderen. Hier zal het er ook op aankomen de cyclus van de lagere school af te sluiten en tevens de brug naar verdere studie te verstevigen.

Met nadruk wordt erop gewezen dat ook hier geen volledig beeld wordt nagestreefd, doch dat, met inachtneming van de algemene beginselen die werden vooropgezet, belangstelling zal worden gewekt voor de menselijke problematiek. De tijdsband zal ook hier een stevig houvast bieden.

8. Voor de uitwerking van het leerplan mag de onderwijzer vrij de thema's kiezen, voorgesteld in deel II: leerplan, binnen de perken van volgende algemene richtlijnen en met inachtneming van het hieronder aange-

geven *chronologisch schema*, dat de geschiedenis slechts in vier grote periodes indeelt :

1. De zwervende mens.
2. West-Europa opgenomen in de Middellandse Zee wereld (1ste eeuw vóór Chr. tot ± 500).
3. De Westeuropese wereld (± 500 tot ± 1800).
4. De hedendaagse wereld (± 1800 tot heden).

In het *vijfde leerjaar* dient elk van de hierna volgende, met een hoofdletter aangeduide rubrieken, behandeld te worden aan de hand van één van de daaronder vermelde thema's naar keuze. Zelfs kan een ander thema worden behandeld, voor zover het beantwoordt aan de algemene geest van de hoofdgedachte. Elk thema wordt over de vier perioden bestudeerd.

In het *zesde leerjaar* dient elk opgegeven programmapunt uitgewerkt te worden. Het is van het grootste belang een evenwichtig jaarplan op te maken, opdat men niet door tijdgebrek zou verplicht zijn de eigentijdse problemen al te oppervlakkig af te handelen.

Elk programma-onderdeel wordt met een herhalingsles afgesloten.

Elk thema in het vijfde leerjaar en elke periode in het zesde leerjaar dient uit te gaan van een actuele situatie, die het onderwerp duidelijk en concreet tekent.

Er zal bij de behandeling een verantwoord methodisch gebruik worden gemaakt van diverse didactische middelen.

Een tijdsband, volgens het chronologisch schema opgemaakt, dient door geleidelijke aanvulling, de behandelde leerstof weer te geven en bestendig in de lessen te worden gebruikt voor de chronologische situering.

II. — HET LEERPLAN

Vijfde leerjaar

- A. — *Het leven van het kind.*
Het kinderleven in het algemeen.
School en opvoeding.
Schrift en boek.
De voeding, de voedselvoorziening, de honger.
Woning, verwarming en verlichting.
De kleding.
- B. — *De menselijke strijd voor zelfbehoud.*
De landbouw.
De nijverheid.
De handel.
De arbeid.
De wetenschap en de techniek.
De geneeskunde.
- C. — *De onderdrukking van de mens.*
De oorlog.
Het racisme.
Het kolonialisme.
De sociale onderdrukking.
- D. — *De mensen leven in gemeenschap.*
Verkeer, vervoer en verkeerswegen.
Post, telegraaf en telefoon.
Het sociale leven : standen en klassen.
De individuele rechten van de mens.
Vrijheid van beweging.
De beroepsverenigingen.
Van gemeentelijke ordening tot internationale instellingen.
- E. — *Samenvattend overzicht.*
De behandelde thema's worden kort samengevat herhaald.

Zesde leerjaar

- A. — De zwervende mens.
- B. — West-Europa opgenomen in de Middellandse Zee wereld (1st eeuw vóór Chr. - ±500).
- C. — De Westeuropese wereld (±500 - ±1800).
1. De leenheerlijkheid.
2. De stad.
3. De Staat.
- D. — De hedendaagse wereld (±1800 - heden).
1. ±1800 - ±1920.
2. De hedendaagse wereld.
- E. — Herhalend overzicht.

BIJLAGE I

VIJFDE LEERJAAR

TWEE VOORBEEDEN VAN SCHEMATISCHE UITWERKING

Dit document werd opgesteld ten behoeve van de onderwijzer die de stof methodologisch dient te verwerken en er een oordeelkundige keuze moet uit doen.

A. — O p h e t t h e m a : *Het leven van het kind.*

HET KINDERLEVEN IN HET ALGEMEEN (± 8 lessen).

Uitgangspunt : een schooldag of een vrije dag van de kinderen van de klas. Wat doen ze ? Waarheen gaan ze ? Waarmee spelen ze ? enz.

1. De zwervende mens.

Voor dat alles hadden kinderen toen geen tijd of gelegenheid.

De familie en de groep waartoe ze behoorden had geen handen genoeg om te zorgen voor voedsel (jagen, vissen, planten verzamelen) ; om zich te beschutten tegen kou en regen of zonnehitte (holen, putten, schamele kleding) ; om zich te verdedigen tegen gevaarlijke dieren (algemene indruk van kleding, woning, wapens, vuur...).

De kinderen hielpen zoveel ze al konden (wat ?). Al heel jong leerden ze een boog maken, een val zetten, bessen en nesten zoeken. Onder de jagers werden ze slechts opgenomen, nadat ze harde proeven hadden doorstaan.

Zo primitief leven nog altijd sommige stammen in afgelegen streken (b.v. van Maori's, Navao-Indianen). Heel lang geleden was het ook zo in ons eigen land (lokale of regionale voorbeelden waar ze voorkomen).

Illustraties : o.a. *De geschiedenis van het kind*, ASLK. — BJERRE, J. : *Oog in oog met het stenen tijdperk*, Amsterdam, s.d. (1964).

2. West-Europa wordt opgenomen in de Middellandse-Zeewereld.

In sommige delen van de wereld, ook van Europa, hadden enkele volken het al veel verder gebracht. Zo o.m. de bewoners van het Romeinse rijk (kaart).

Romeinen waren heel anders gekleed, bewapend en gehuisvest.

Illustratie : o.a. in KRETZSCHMER, F. : *La Technique Romaine*, La Ren. du Livre s.d. (1966).

Ook in onze streken werden ze de meesters, na enige oorlogen tegen de vroegere bewoners, de Oude-Belgen (tijdsband, —57), en bleven dat

ruim vijf eeuwen lang. Ze kwamen hier het land op hun eigen manier uitbaten. De beheerders leefden op wel ingerichte villa's (voorbeeld in de omgeving?). Hun pachters en de onderworpen stammen deden het werk en woonden in armzalige hutten, niet veel beter dan tevoren. Daar bleven de kinderen ook zoals voorheen meehelpen om in het levensonderhoud te voorzien, bij de landarbeid, het oogsten, als herdersjongen, als ganzehoedster, enz.

Op de villa's werden de kinderen van de heer voor een heel ander leven opgeleid (welk?), ze kenden andere bezigheden en spelen. Wie met de Romeinen omging, nam van hen de namen over van de nieuwe gereedschappen, vruchten, enz., die ze hierheen brachten, en trachtte ook zo goed mogelijk hun taal over te nemen, het Latijn.

3. De Westeuropese wereld (± 500 tot ± 1800).

a) Gedurende die vele eeuwen leefden de mensen ook nog vooral van de landbouw, minder dan vroeger van de jacht. Later kwam daarbij de handel. West-Europa was verdeeld in vorstendommen, elk met een vorst — koning of keizer — die met zijn edelen het land en het volk bestuurde.

Het kind van de landbouwer werkte nog steeds mee op het veld en hielp in het gezin, want alle handen waren nodig om in het levensonderhoud te voorzien. Bovendien moest een deel van alle opbrengst worden afgestaan aan de edele heer van wie men het land pachtte of bij wiens grond men hoorde: men was pachter of lijfeigene of horige. Eindelijk, wanneer de heer een karwei had, een weg te verbeteren, een kasteelmuur te herstellen, een molen te bouwen, enz., moest het veld- en huiswerk blijven liggen.

De boerenhoeve was tegelijk woning en stal, armzalig en ongezond. Wel leerden de mensen heel wat bij gedurende die lange tijd; er kwam verandering in de woningbouw, de meubilering, de kleding, de werktuigen.

Illustraties:

Beeld, De Sikkel, p. 12-17;

TIMMERS, *Spiegel van twintig eeuwen*, Elsevier-pocket, p. 61, nr. 49.

Jan SIBERECHE, *Het boerenerv*, in *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen*, 1963, nr. 15;

BRUEGEL DE OUDE, *Interieur van Zuidnederlandse boerderij*, TIMMERS, o.c., p. 64, nr. 51

Bij feestmalen kreeg de jeugd haar eigen plaatsje toegewezen.

Illustraties:

BRUEGEL DE OUDE, *Boerenbruiloft*, o.a. bij Gaade, *Encyclopedie der oude schilderkunst*, p. 50;

DAVID III RIJCKAERT, *Familiefeest*, in *Cultura*, nr. 38.

Ze had haar eigen spelen en feesten.

Illustraties:

Jan STEEN, *St.-Nicolaasfeest*, bij TIMMERS, o.c., p., 96, nr. 7;

BRUEGEL, *Kinderspelen*, o.a. in *Pedagogische platenatlas*, p. 80;

Frans HALS, *Zingende Knapen*, ib., p. 74 ;

Jan VAN DER HEYDEN, *Dam te Amsterdam*, bij TIMMERS, o.c., p.120, nr. 92, hoepel ;

Jan STEEN, *Binnenhuis*, ib., p. 112.

Over het algemeen gold nog « Soo d'oude songen — soo piepen de jonge ».

Illustraties :

Jacob JORDAENS, in *Cultura*, nr. 31 ;

Jan STEEN, *Het huishouden*, o.m. in *Pedagogische platenatlas*, p. 82.

Ook buitenshuis viel voor kinderen wat te beleven.

Illustraties :

VAN OSTADE, *Muzikanten bij een boerderij*, bij TIMMERS, o.c. p. 128, nr. 100 ;

Jan STEEN, *De Brillemaker*, ib., p. 125, nr. 98.

Johannes VICTORS, *De tandentrekker in het dorp*, in *Cultura, Rubens en de Barokschilderkunst*, nr. 36.

b) *Het adellijk kind.*

De vorsten bestuurden het land of oorloogden onder elkaar. Daarbij hielpen hen de edelen, die ook nog instonden voor de bescherming en het beheer van hun eigen gronden met hun pachters en horigen. Daarom woonden ze op versterkte burchten.

Illustratie :

Voorbeelden uit de omgeving.

De zoon van de edelman vertoefde eerst als page en daarna als schildknaap (14 jaar) op het kasteel en daarna aan het hof. Als page leerde hij zijn ridderplichten, de goede manieren, de godsdienst oefeningen en de wapenhandel. Als schildknaap trok hij met zijn meester naar het tornooi of naar de oorlog.

Illustraties :

Een tornooi in volle gang, XIII^{de} eeuw, bij TIMMERS, o.c., p. 159, nr. 36 ;

Adellijk gezelschap, XV^{de} eeuw in *Beeld*, o.c., p. 159, nr. 311.

Sommige edellieden bestemden hun kinderen voor om geestelijke te worden (priester, bisschop, abt). Dan werden ze al op jeugdige leeftijd opgenomen in een klooster, om daar school te lopen.

Illustratie :

Karel V, koning van Frankrijk, beschermer der wetenschappen, in *Miniaturen uit de Koninklijke Bibliotheek van België*, *Culturareeks*, nr. 16.

c) *Het kind in de stad.*

Van de XI^{de}-XII^{de} eeuw af (tijdsband) gingen meer mensen hun brood verdienen als ambachtslieden of als handelaars. Deze gingen samenwonen in steden, die over het algemeen uit vuile, smalle straatjes bestonden.

Illustratie :

Rue des Chats te Troyes, in *Beeld*, o.c., p. 31, nr. 46.

Meestal werkte men er aan de straatkant en zo maakten de kinderen er met vele beroepen kennis.

Illustratie :

Bestrate weg in de XV^{de} eeuw in *Beeld*, o.c., p. 19, nr. 26.

Ook de rampen die de bevolking teisterden, bleven hun niet verdoken.

Illustratie :

Pest en strijdtoneel in een stad, in *Beeld*, o.c., p. 29, nr. 43.

Evenals op het platteland stonden de zonen en dochters van de ambachtslieden hun ouders terzij in het werkhuis en in het gezin, of ze werden in een ander bedrijf te werk gesteld.

Illustratie :

Kraankinderen te Brugge o.a. in *Kleine Cultuuratlas van België*, Elsevier, p. 95, nr. 86.

Kinderen van goeude kooplieden hadden het heel wat beter. Ze leefden in een aangenaam stenen huis en al kregen ze daar niet heel veel onderwijs, ze werden er geleidelijk in het beroep van vader ingewijd.

Illustratie :

Burgerlijk interieur, in *Beeld*, o.c., p. 172, nr. 358.

Ook hier « Soo d'oude songen... ». Zelfs het patroon van de kinderkleding was volgens dat van volwassenen gesneden, wat wel hinderlijk zal geweest zijn.

Illustraties :

MAARTEN VAN HEEMSKERCK, *Voornaam gezin aan tafel*, in TIMMERS, o.c., p. 76, nr. 61 ;

Cornelis DE VOS, *Familieportret* in *Cultura*, Kunstpatrimonium van de Belgische gemeenten, nr. 25, of *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1964, nr. 18 ;

Id., *De dochters van de schilder*, uitg. Gaade, o.c., p. 319 ;

Id., *Portret van de schilder en zijn gezin* in *Cultura*, Rubens en de Barokschilderkunst, nr. 27 ;

Erasmus QUELLIN en Jan FIJT, *Kinderportret* in *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*, 1965, nr. 20 ;

Frans HALS, *De Blokkenwagen*, id., 1963, nr. 18.

4 De hedendaagse wereld.

a) ±1800 tot ±1920.

Al maar meer mensen kwamen aan de kost als ambachtslieden en werden, wegens de snelle opkomst van de machines, nu vooral in fabrieken te werk gesteld. Ze kenden een ellendig bestaan, terwijl de bezitters de voordelen plukten en weelderig konden leven.

Illustratie :

Pablo PICASSO, *De familie Soler* in *Cultura*, Kunstpatrimonium van de Belgische gemeenten, nr. 45. Algemeen beeld en kinderkleding.

Het arbeiderskind bracht lange werkdagen door in mijnen, fabrieken, steenbakkerijen, enz.

Illustratie :

Kinderarbeid in Engelse steenkolenmijnen.

Of het sprong bij om enigermate het huishoudgeld aan te vullen.

Illustratie :

Gilles de ARTEAU, *Jonge koekverkoper* in *Gids voor de kunst in België*, Prisma-pocket, ill. nr. 110.

Van zeer nabij deelde het de ellende van de ouders.

Illustratie :

Eugeen LAERMANS, *De Indringers*, in TIMMERS, o.c., p. 173, nr. 138.

Wanneer de ontevredenheid van het werkvolk in staking of verzet uitbarstte, nam het daaraan ook deel.

Illustraties :

Eugène DELACROIX, *Barrikadenstrijd*, in *Ped. platenatlas*, p. 97 ;

Eugeen LAERMANS, *Stakingsavond*, in *Openbaar Kunstbezit*, 1965, nr. 9.

De klederdracht was eenvoudiger geworden en voor kinderen meer gepast dan vroeger.

Illustraties :

James ENSOR, *Meisjes met pop*, uitg. Gaade, *Moderne schilderkunst*, p. 55 ;

Henri EVENEPOEL, *Charles met de gestreepte trui* in *Gids voor kunst in België*, o.c., nr. 87 ;

Edgard TIJTGAT, *Meisjesportret*, ib., nr. 91 ; oude familieportretten.

b) *De actuele wereld.*

Nog altijd leven de mensen van het land, van een ambacht of van handel. Maar zowel het een als het ander wordt meer en meer geïndustrialiseerd, gemechaniseerd (van landbouwmachine tot elektronisch brein) en daarom gecentraliseerd in grotere nijverheidsondernemingen met meer werklieden, die dan weer hun onderkomen vinden in grotere steden of naar hun werk moeten langs meer en drukkeren wegen.

Voor kinderen wordt het op straat onveiliger : er werden voor hen speelterreinen ingericht en men organiseerde de vrijetijdsbesteding. Er ontstonden ook jeugdbewegingen, waaruit de jeugd kan kiezen om volgens eigen overtuiging op te groeien (voorbeeld : scoutisme), — niet altijd echter : in sommige landen bestond er maar één beweging, waar dan de jeugd naar een voorgeschreven politiek doel werd gericht.

Illustratie :

Hitlerjeugd in Ped. platenatlas, p. 113.

Het kind wordt ook niet meer uitsluitend tot het beroep of tot de stand van zijn familie opgeleid, of het daarvoor geschikt is of niet. Elk kind kan onderwijs genieten in verschillende scholen, waar het tot gelijk welke nuttige taak kan worden opgevoed. Weldra is het ook jouw beurt om te kiezen.

Het leven van het kind is werkelijk heel anders geworden dan in het begin van deze geschiedenis. Vergelijk nog maar eens : nu aangepaste kleding, meubels, gebouwen, terreinen, lectuur, enz. ; en eertijds... !

B. — Op het thema : *De mensen leven in gemeenschap.*

VERVOER EN VERKEER - WEGEN EN MIDDELEN (±7 lessen)

Uitgangspunt : de wegenkaart van de streek. Hoe dichter het wegennet is, des te meer verscheiden zijn de mogelijkheden. Toon verbindingen te land, te water, per spoor. Er loopt misschien een luchtvaartweg over, of er is een autoweg. Wat verbinden ze, wie gebruikt ze en waarvoor ?

1. **De zwervende mens.**

De primitieve inzamelaars, jagers en vissers zorgden voor al het nodige binnen de grenzen van hun eigen gebied, dat min of meer uitgestrekt was, al naar de rijkdom aan planten, wild of vis.

Daarbinnen verplaatsten ze zich langs paden en waterlopen, op prauw of kano of vlot ; riemen.

Illustraties :

Nationaal Scheepvaartmuseum, Het Steen, Antwerpen :

Boomstamvlot, schorsboom.

Ethnografisch museum Antwerpen :

Indiaanse boomschorskano ;

Eskimo kinderkajak.

Cfr. BIRKET-SMITH, fig. 171, 175 en 176.

Toen ze begonnen gereedschappen te maken, hadden ze vuursteen, brons, ijzer nodig. Stammen die dat in hun gebied niet vonden, moesten ruilen met naburige. Zout. Eerste markten op de grens van stamgebieden, « stomme » handel. Zoals tevoren volstonden paden en prauwen, of vlotten uit huiden.

Later ging men meer doen, in sommige gevallen aan akkerbouw en kleinveeteelt, in andere aan veeteelt (rund, buffel, rendier...). Dat hing af van de mensen, de fauna, het klimaat. Zwervende herders, vaste trekwegen volgens de seizoenen (temperatuur, drinkplaatsen, voeder). Rijdieren, sleden, schaatsen, voordren.

Illustraties :

Idem, fig. 160 : sneeuwschoen ; 161, 162 : sleden.

Brussel, Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis :

Boot van Nekkerspoel (Mechelen), paaldorptijd.

Bibliografie.

- BIRKET-SMITH Kay, *De weg der beschaving*, N.V. Van Ditmar (1950).
ECO, U. en ZORZOLI, J.B., *Geschiedenis der uitvindingen in woord en beeld. Van ploeg tot polaris*, Brussel, Belgisch agentschap van grote encyclopedieën (1965).
LIFE-redactie, *Het epos van de mens*, Elsevier, Brussel (1961).
LINTEN, R., *De Boom der beschaving*, Elsevierpocket, A31 (1961).
MARIEN, M.E., *Oud-België van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar*, Antwerpen (1952).

2. West-Europa wordt opgenomen in de Middellandse-Zeewereld.

De Romeinen moesten hun legioenen vlug kunnen zenden naar alle delen en grenzen van hun uitgebreid rijk, om er meester te blijven. Ze legden heer-(krijgs-)banen aan, die zo recht mogelijk naar hun provinciën voerden, met voorden en bruggen, over bergen en dwarsdoor moerassen of woestijnen. (Romeinse heerweg in ons land.)

Naast de dragers en lastdieren werden ook wagens en trekdieren in gebruik genomen (invoering van het wiel). Ook daarvoor waren goede wegen nuttig. Verder reikende betrekkingen dan vroeger; aanvoer uit verre streken van zeldzame metalen, glas, zijde, sieraden...; kramers. Pleister- en wisselplaatsen, herbergen, elders karavansera's. (Mijlpalen.)

Gedurende vijf eeuwen Romeinse heerschappij (tijdsband) bewezen de heerbanen grote diensten. Ook zijwegen werden aangelegd. Vele mensen kwamen zich in de buurt vestigen: vaste ruil- en marktplaatsen. (Kaart van de diverticulæ in België, met toenmalige nederzettingen. Eventueel, regionale voorbeelden.)

Illustraties :

- KRETZSCHMER, F., Heerbaan, kar, ossespan, bruggenbouw, scheepvaart.
LUYCKX, T., Krt. 2, Heerbanen en buurtwegen, Romeinse mijlpaal, Curtius museum, rijke collectie glas.
FOUSS, M., Map 2, fig. 1: Romeinse heerbanen; fig. 2: Romeinse baan Bavai-Tongeren-Keulen met aanduiding van buurtwegen, nederzettingen; pl. 7 en 8: Paard en wagen, wijschip op de Moezel.
CANBY, pl. 22: Rivierverkeer, galei.

Musea :

- Aarlen: Musée archéologique;
Luik: Musée Curtius;
Tongeren: Gallo-Romeins museum.

Platen :

- FOUSS, M., *De la romanisation aux invasions normandes. Illustration de notre Passé*, n° 2 à La Renaissance du Livre, Bruxelles.

Bibliografie.

- CANBY COURTLANDT, *Geschiedenis van de scheepvaart*. Scheltema en Holkema, Amsterdam (1963).
- LUYCKX, T., *Cultuurhistorische atlas van België*. N.V. Uitg. Meddens, Brussel (1959).
- SCHREIBER, H., *Van karavaanpad tot autoweg*. Elsevier, Pockets, A33, Brussel (1961).
- KRETZSCHMER, F., *La technique romaine*. La Renaissance du Livre, Bruxelles (1966).
- Trois millénaires d'art verrier à travers les collections publiques et privées de Belgique*. Liège, 1958. Musée Curtius.

3. De Westeuropese wereld (±500 tot ±1800).

a) Toen West-Europa na de Romeinen weer in vele gebieden en landen verdeeld geraakte, waarvan de vorsten bovendien onderling vaak in oorlog waren, vervielen de wegen (minder onderhoud, minder nut) en gingen de streken (graafschappen, hertogdommen...) weer op eigen voortbrengst teren.

Op zee en langs de kusten ondernamen volken uit het Noorden verre ruil- en rooftochten op schepen met riemen en zeil en stuurspaan (ill. : drakars en snekken ; kaart van de Noormannentochten).

Waar ze bleven wonen, legden ze losplaatsen en houten kaaien aan. Vissers- en handelshavens.

b) In de XIe-XIIe eeuw (tijdsband) gingen nog meer mensen samenwonen. We troffen ze al aan bij de oude wegen, bij havens, vooral kooplui ; nu komen er ook anderen die met een ambacht hun kost verdienden, of in de nabijheid van machtige abdijen. Steden.

Vandaar weer meer uitwisseling van voortbrengselen en van grondstoffen, ook van gewone en minder kostbare waren (voedsel, bouw materiaal), bevoorrading van wooncentra. Huifkarren, grotere schepen met meer diepgang, schuiten op vaarten, veerdiensten, koningswegen, wegenkarwei, tollens en tolhekken. Roofridders op het land, piraten op zee. Daarom wagenvervoer per karavaan. Hanze, stapelplaatsen, jaarmarkten (lokale of regionale voorbeelden). Geld als ruilmiddel ; maten en gewichten. Beurzen.

Pelgrimages (Sint-Jacob, Jeruzalem, Mekka : kaart) en bekeringsstochten of -veroveringen. Reizen van studenten naar universiteiten, van kunstenaars, van gezanten tussen de koningshoven, trekkende handwerkslieden. Koetsen en draagstoelen ; afspanningen, gasthuizen. Tussen belangrijke steden op drukke reiswegen worden vervoer en verkeer een apart bedrijf ; steenwegen die niet meer alle dorpen aandoen ; diligences, postdiensten, beurtvaarten, trekschuiten. In de XVIIe eeuw wordt reizen een mode (tijdsband).

c) *De grote tochten over land en zee, naar Oost en West*. Prospectie-reizen van handelaars (en avonturiers) naar het land van oorsprong van de kostbaarheden : zijde, specerijen, goud, edelstenen, enz. Voorlopers : de Romeinen, Marco Polo (tijdsband : 2^e helft XIIIe eeuw). Nieuwe werelden in de XVIe-XVIIe eeuw : Columbus (1492), Vasco de Gama, Magellaan.

Zilvervloeten en kaperij. De galjoenen. Later massavervoer naar die verre streken, van mensen heen en weer (kolonisten, slaven, landverhuizers) en van het materiaal voor die mensen of hun voortbrengselen. De klippers.

Illustraties :

- FOUSS, M., pl. 16 : *Osebergschip*, Vikingschip van de IX^{de} eeuw.
Bayeux Tapisserie, *Tapisserie de la Reine Mathilde. Tocht van Willem de Veroveraar* ; schepen, karren uit 1066.
Nationaal Scheepvaartmuseum, Antwerpen : middeleeuwse schepen op verkleinde modellen : kogge 1350, kraak 1480.
Hachette : luchtfoto's van steden, stromen, landschappen, monumenten.
CORIJN, H. en BAEYENS, M., *Historische getuigen. Transport en informatiemiddelen*, pl. 3, intocht in middeleeuwse stad, 1470.
IDEM, pl. 5 : postbode te paard, 1648.
FABRE, M., pl. 30 e.v. : postkoets, diligence, statiewagens, XIX^{de}-eeuwse bourgeoiskoetsen.
BATHE, A., Modellen in kleur : reconstructies van Romeins zeilschip, drakkar, middeleeuws schip XIII^{de} eeuw met stuurriem, kraak XV^{de} eeuw, Santa Maria met midscheepsroer, galjoen, Mayflower 1620.
CANBY, *Evolutie van drakkar tot galjoen*, platen 36 tot 45 ; klippers, 102.

Bibliografie.

- CORIJN, H. en BAEYENS, M., *Transport- en informatiemiddelen*. Map III : Historische getuigen, *La Renaissance du Livre*, Brussel (1968).
CANBY COURTLANDT, *Geschiedenis van de scheepvaart*. Uitg. Scheltema-Holkema, Amsterdam (1963).
DOLLINGER, Philippe, *De Hanze*, Aula 308 (1967).
FABRE, M., *Geschiedenis van het verkeer te land*. Uitg. Scheltema-Holkema, Amsterdam (1964).
GIO, *Geschiedenis in het onderwijs. Transport-, weg- en verkeersmiddelen*, 12de jg., nr. 125-126, p. 674-679. Ontwikkeling, Antwerpen (1967).
Tentoonstelling 1958, *Het schip sleutel van de wereld*, Antwerpen.
Bayeux, *Tapisserie de la Reine Mathilde*. Volledige afbeelding. Edition ville de Bayeux, Normandie. Voorbereiding en tocht van Willem de Veroveraar ; slag bij Hastings, 1066.
Hachette, *Les Merveilles du monde*.
BATHE, B., *Ship models*. Science museum, London (1963), South Kensington London S.W. 7, part. I.

4. De hedendaagse wereld.

a) *De industrialisatie* sedert de XVIII^{de} eeuw, in Engeland (metaalindustrie, mijnbouw, textiel) en daarna ook elders. Daarbij leidt de uitvinding van de stoommachine tot stoomschip, lokomotief en spoor (in 1835 al in België : tijdsband). In de XIX^{de} eeuw brengt de elektriciteit ons de telegraaf, de telefoon en, in de XX^{de} eeuw, de draadloze telegrafie, radio, televisie en de elek-

trificatie van het spoor. Vandaar drukker, vlugger en massaler verkeer van mensen en waren (o.m. bederfelijke waren, of van heel ver). Transatlantiekers, trams, omnibussen.

Illustraties :

BAEYENS, *Transport*, pl. 6 tot 16, o.c.

CANBY, *Geschiedenis van de scheepvaart*, o.c.

HUPKES, G., *Treinen*.

Tentoonstelling 1958, o.c. : stoomschepen, raderschepen.

Bibliografie.

BAEYENS, M., *Mens en techniek*, Problemen 48-49-50. Ontwikkeling, Antwerpen (1963).

ECO, U. en ZORZOLI, J.B., *Geschiedenis der uitvindingen in woord en beeld*, Brussel (1965).

DIJKSTERHUIS en FORBES, *Overwinning door gehoorzaamheid*. Phoenix 54-55 (1961).

FORBES, R. J., *Mensenwerk I en II*. Salamander G. 40-41. Querido, Amsterdam (1959).

QUINTYN, J. B., *Historische opmars van de techniek*. De Vlam, Gent (1963) ; *Triomftocht 1800-1960 van de wetenschap en techniek* (1964).

ROUSSEAU, P., *Moderne uitvindingen*. Prisma 431 ; *Histoire des techniques*, Fayard, Paris (1956).

VBN (Verbond van de Belgische Nijverheid), 19de jaarverslag. *Vijf onmisbare voorwaarden van onze welvaart*. Brussel (1965), p. 85-99. Toestand en mogelijkheden, belang van Belgische spoorwegen, autowegen, waterwegen, zeehavens, luchthavens.

Door industrialisatie gaat een streek afhangen van andere die het ontbrekende voedsel (= landbouw, veeteelt) en de immer meer vereiste grondstoffen moeten leveren. Koloniën ontwikkelen hun mijnbouw en sommige teelten. Op hun beurt worden ze afnemers van industrieproducten en stimuleren het voortbrengen ervan. Wereldkaart van de kolonialistische periode, met scheepvaartlijnen en transcontinentale spoorwegen. Suez- en Panamakanaal. Tunnelbouw. Poging tot eenmaking van maten en munten.

De gedachtenverspreiding kan hier als parenthesis worden ingeschakeld, deels terugblikkend : heerbanen, gelegenheden zoals bedevaarders, postdiensten en wereldpostunie, drukkunst, nieuwsbladen, de telegraaf en zijn voorlopers, telefoon, draadloze telegraaf, radio, bioscoop en televisie, de pers en het boekdrukkersbedrijf tegenwoordig. Het kan ook apart worden behandeld, rondom de kerngedachte : « Minder en minder mensen worden van de mededelingen uitgesloten ». Censuur e.d.

Gedachtenverkeer — Bibliografie.

Pers.

Historische Winkler Prins, deel III. Pers, p. 246-250. Elsevier, Brussel (1959). *Que sais-je ?* P.U.F. Paris, nr. 414, *La presse dans le monde* (1962) ; nr. 1000, *L'information* (1962).

Televisie.

- ANTHIERENS, Jef, *Tien jaar Vlaamse Televisie*. Heidelberg, Hasselt (1963).
BOSCHMANS, Jef, *Televisie, koninklijk geschenk van de moderne techniek*. De Garve, Antwerpen (1963).
SCHOUTEN, W. J. A., *De uitvindingen van de 20ste eeuw*. UVZ., Den Haag, z.j.
GARTMANN, Heinz, *Sonst Stünde die Welt still...*, Econ. Verslag, Düsseldorf (1957).

Film.

- BRUMSTEEDE, E., *Film van bibberfoto tot cinemascope*. Querido, Amsterdam (1958).
DRONKERS, A., *Ethiek van de film*. Nijkerk (1965).
DUPONT, F., *Schaduwen over het witte doek*. Standaardboekhandel (1964).
ELSEVIER, *Encyclopedie voor fotografie en cinematografie*. Amsterdam (1959-1960).
QUINTYN, J. B., *Triomftocht van Wetenschap en Techniek*. De Vlam, Gent (1964), p. 210-221.
TURFKRUYER, M., *Geschiedenis van de film*. Twee delen. Ontwikkeling, Antwerpen (1958-1959).
SADOUL, G., *Histoire du cinéma*, reeks *J'ai lu*. Flammarion (1966).

Fotografie.

- DERRY, T. K. en WILLIAMS, T. I., *Triomftocht van de techniek*, deel II. Elsevier, Brussel (1963).
Gedenkboek: *Lieven Gevaert, de mens en zijn werk*. Davidsfonds, Leuven (1955).
GEVAERT, *Kleurenfotografie*. Uittreksel uit *Gevaert Fotohandboek* (1957).
GREGOIRE, A., *Honderd jaar fotografie*. N.V. Focus, Bloemendaal (1948).
HOUK, Law F., *Bouwmeesters der beschaving*. Meulenhoff, Amsterdam, z.j.
BEAUMONT NEWHALL, *L'histoire de la photographie*. Ed. Le Bélier, Prisma (1967).
LECUYER, R., *Histoire de la photographie*. Paris (1945).

Draadloze verbindingen.

- ASIMOV, I., *De moderne natuurwetenschappen I en II*. Prisma 913-914, Utrecht (1963).
DE KERN, *Telecommunicatie*. 3de jg., nr. 6 (juni 1962).
FINCH, J. K., *De ontwikkeling van de techniek*. Prisma 1143 (1966).
ROUSSEAU, P., *Moderne uitvindingen*. Prisma 411, Utrecht (1959).
Science et vie, L'espace. Paris (1966).

Het boek.

- Geschiedenis in het onderwijs*. Ontwikkeling, Antwerpen (25-III-1964). Nummer gewijd aan schrift, boek en grote boeken.
SCHMOOK, G., *De wordingsgeschiedenis van het boek*. Amsterdam (1931).

- BARGILLIAT, A., *L'imprimerie au XXe siècle*. P.U.F., Paris (1966).
Courrier de l'Unesco, Troonstraat 112, Brussel,
Maart 1958 : *L'analphabétisme*.
Januari 1963 : *La bibliothèque de demain*.
Oktober 1964 : *L'analphabétisme*.
September 1965 : *Le monde des livres et des bibliothèques*.
NIEPP, L., *Les machines à imprimer depuis Gutenberg*. Paris (1951).
Que sais-je ? P.U.F., Paris.

b) *De twintigste eeuw*.

De ontploffingsmotor : auto en vliegtuig, motorschepen (op en onder water).

De mensen worden zelfstandiger bij hun verplaatsingen : auto, motorfiets, enz. Toerisme en seizoenrek, motels, vakantiecampen, jeugdherbergen, georganiseerd toerisme.

Autoverkeer en vrachtvervoer over lange afstand : de autowegen, beton en asfalt, tankwagens en -schepen, pijpleidingen en petroleumhavens. Parkeer- en verkeersproblemen. Behoeftte aan rubber en benzine.

(Terugblik : strategische wegen bij de Romeinen — Napoleon — Wereldoorlog II ; id. oorlogsvloten — van drakkar tot vliegtuigmoederschip).

De grote luchtverbindingen (kaart). Van Montgolfier over Lindbergh tot « sneller dan het geluid ».

De atoomkracht, eerste toepassingen op het verkeer. De mens gaat zich bewegen buiten de aarde, haar dampkring en haar aantrekkingskracht. Wat ga jij nog beleven ?

Bibliografie.

- BOUMAN, J., *Oude auto's en hun makers*. Van Dishoeck, Bussem (1964).
JOPPE, J., *De auto in grootvaders tijd*. Pictura 25, Utrecht (1961).
Belgische petroleumfederatie. *De Belgische Petroleumnijverheid*. Wetenschapsstraat 4, Brussel 4.
Esso Belgium, *Petroleum dient de mensheid*. Frankrijklei 101, Antwerpen.
FORBES, R. J., *Vijftig eeuwen olie*. Phoenix 86, Brussel (1963).
Elsevier, *Het grootste avontuur van de luchtvaart*. Amsterdam (1963).
CANBY COURTLANDT, *Geschiedenis van de luchtvaart*. Scheltema-Holke-
ma, Amsterdam (1963).
STREHL, Rolf, *Van propeller tot straalturbine*. La Rivière en Voorhoeve,
Zwolle (1963).
VANDERKLAUW, B., *Sneller dan het geluid*. Querido, Amsterdam (1959).
GAIL, O. W., PETRI, W., *Ruimtevaart*. Prisma 611 (1961).
MOORE, P., *De ruimtevaart van nu en morgen*. Prisma 1162, Utrecht (1966).
PAYEN, J., *Les moteurs à combustion interne. Une invention dans le texte*.
Gauthier-Villars, Paris (1964).
Que sais-je ? nr. 158, *Le pétrole* (1958).

- WEISS, H., *Le pétrole. Le rayon de la science*. Ed. du Seuil (1960).
CEUZIN, P., *L'astronautique transforme le monde*. Hachette (1965).
DUCROCQ, A., *Dix ans dans l'espace*, n° spécial de *Sciences et Avenir* (1967).
Idem, *Plate-forme pour le cosmos*. Julliard, Paris. (1962).
Science museum, o.c., *Railways to the end of the nineteenth century* (1966).

Synthetische terugblik over heel het onderwerp is mogelijk : volgens bestemmingen en hinderpalen (eindpunten, reliëf, bodemgesteldheid...); volgens gebruikte materialen (van aarde- tot asfaltweg); volgens de aard van de krachten (van lastdragers tot motorvrachtwagens). e.a.

ALGEMEEN OVERZICHT

- FABRE, M., *Geschiedenis van de menselijke communicatie*. Scheltema en Holkema, Amsterdam (1965).
RENOUARD, Y., *Information et transmission des nouvelles*. Encyclopédie de la Pléiade, Paris (1961).

BIJLAGE II

ZESDE LEERJAAR

DE VIER HISTORISCHE PERIODEN

Opmerking. — De - tijdsband - van het vijfde leerjaar en het illustratiemateriaal, aangewend bij de onderscheiden thema's, worden opnieuw gebruikt en de leemten worden aangevuld. Waar mogelijk, lokale, regionale of nationale voorbeelden.

A. — DE ZWERVENDE MENS (3 lessen.)

Uitgangspunt : Bespreking van een plaat die een levensfacet van een nog levende primitieve volksstam voorstelt.

Over bijna heel de wereld leefden eerst mensengemeenschappen — enkele families van dezelfde stam —, die van plaats tot plaats trokken om voedsel te zoeken. Ze hingen volledig af van hetgeen de natuur hun bood. Zelf brachten ze niets vocht behalve hun stenen, hoornen of benen gebruiksvoorwerpen : pijlen, harpoenen, vuistbijlen, enz. Grotten en kuilen waren hun schuilplaats. Have en goed konden ze gemakkelijk op de rug vervoeren.

Hun leven ondergaat een grondige wijziging wanneer ze vuur leren maken en dieren temmen. Met het vuur kunnen ze zich beschermen tegen de koude en de wilde dieren en zijn ze in staat hun voedsel te verwarmen. De huisdieren kunnen worden ingezet voor het werk en het vervoer en leveren ook voedsel. Daardoor moeten de primitieve mensen niet meer zoveel van plaats veranderen. Ze verwerven vaste bezittingen, die door de stamvader worden beheerd.

B. — WEST-EUROPA OPGENOMEN
IN DE MIDDELLANDSE ZEEWERELD

(1ste eeuw vóór Christus tot ±500) (3 lessen).

Uitgangspunt : In de onafhankelijke Kongo is de Franse taal regeringstaal ten gevolge van de jarenlange Belgische aanwezigheid en de bevolking heeft er allerlei van de blanken afgeleerd.

De rivieren oefenden van oudsher een grote aantrekkingskracht uit. In hun nabijheid kan de grond beter worden bewerkt. Dáár blijft men bij voorkeur wonen. Bij de veeteelt voegt zich nu de grondbewerking.

Om hun grond te verdedigen tegen de invallen van zwervende volkeren die het minder goed hebben, zijn vele landbouwende stammen genoodzaakt zich te verenigen. Zo vormen zich grote rijken. Deze ontwikkeling voltrekt zich het vroegst in Oost-Azië en in het Nabije Oosten, rondom de Middellandse Zee en in Midden-Amerika, gebieden met een gunstig klimaat. Dat

worden meteen de eerste beschavingskernen. Rondom de Middellandse Zee worden ze, na een lange geschiedenis, door Rome in één groot rijk verenigd.

In de eerste eeuw vóór Christus veroveren de Romeinen ook West-Europa. De Westeuropese stammen leren van Rome verschillende technieken om gemakkelijker in hun levensonderhoud te voorzien. Met nieuwe werktuigen kunnen ze de grond beter bewerken. Ze leren steengroeven en ijzermijnen uitbaten, het laken bewerken en nog andere technieken. Naast de lemen hutten verschijnen stenen woningen op de grote landbouwbedrijven, waarop talrijke slaven zijn te werk gesteld. Langs een vernuftig aangelegd wegennet, eerst gebruikt voor de verplaatsing van de legers, worden vele goederen vervoerd, meestal naar Rome, de grote stad, hoofdstad en hart van het rijk.

De kinderen van de rijke Romeinen hebben scholen ter beschikking, maar toch zijn onderwijsinrichtingen in West-Europa eerder schaars. Slechts zeer weinigen kunnen lezen. Wel leert men de taal van de vreemde heersers spreken, het Latijn. En het Romeinse alfabet en de Romeinse cijfers worden overal gebruikt, bv. op de mijlpalen.

C. — DE WESTEUROPESE WERELD (± 500 tot ± 1800).

In de IVe en de V^e eeuw vallen Germaanse stammen, gelokt door het betere leven, het Romeinse Rijk aan. Ze trekken over de Rijn, bevolken in onze gewesten de meest noordelijke gebieden en veroveren met hun legers de zuidelijke gedeelten in de landen tot de Middellandse Zee. De Westeuropese wereld vangt een eigen bestaan aan.

1. De leenheerlijkheid (4 lessen).

Uitgangspunt: Het kasteel uit de omgeving en zijn bewoners of zijn huidige bestemming.

Voor de meeste mensen in West-Europa blijft alles aanvankelijk beperkt tot het landbouwdomein, waarop zij werken onder het gezag van de kasteelheer. Deze oefent alle gezag uit over mensen en goederen. Meestal heeft hij het domein slechts in leen, maar hij beschouwt het als zijn eigendom. Daarom spreekt men van een « leen » waarover hij de rechten van « heer » uitoefent, en van « leenheerlijkheid ».

Het middelpunt van het leen is de burcht of het versterkt kasteel. Daar vinden de bewoners van het domein veiligheid in oorlogstijd, en dat is heel dikwijls, want de heren oorlogen veel onder elkaar. Een deel van het domein wordt bewoond door de boeren, die een stuk grond bewerken en in lemen hutten verblijven. Zowel de burcht als de hutten zijn weinig verwarmd, verlicht en bemeubeld.

Op het domein brengt men grotendeels voort wat nodig is om in het levensonderhoud van alle bewoners te voorzien. Door grondbewerking en veeteelt moet men voor de voeding zorgen en langzamerhand gebruikt men betere werktuigen. De huisnijverheid zorgt voor kledij, werktuigen, enz; naarmate meer betrekkingen met naburige en verre domeinen ontstaan, worden ook goederen geruild en zoekt men naar betere vervoermiddelen (XIe

eeuw). Van alles wat hun domein voortbrengt, moeten de kasteelbewoners eerst hun deel krijgen en hun voorraad hebben aangelegd, en pas dan krijgen de andere bewoners van het domein wat ze nodig hebben. Het domein vormt een « gesloten » ruimte. Het staat in de eerste plaats ten dienste van de heer. De overigen moeten voor hem werken en mogen het domein ook niet verlaten, ze horen erbij en heten daarom « horigen » of lijfeigenen.

De kinderen volgen meestal de voetsporen van hun vader. De zoon van de landbouwer blijft op de hoeve ; lezen of schrijven is hem onbekend. De adellijke zoon leert het burchtleven als schildknaap. De jongere zoon wordt soms naar school gestuurd om hoger geestelijke te worden en enkelen gerekken zelfs tot in de universiteit. Adel en geestelijkheid beheersen als grootgrondbezitters volledig de leenheerlijke gemeenschap. De horigen moeten alleen maar werken. Zeer dikwijls zijn zij het slachtoffer van oorlogen en epidemieën. Later, van de XIIIe eeuw af, slagen de vorsten erin meer vat te krijgen op de burchtheren, door zich te bedienen van bezoldigde ambtenaren en van een huurleger, die in de domeinen kunnen optreden. Dan stelt een groot deel van de adel zich ten dienste van de vorst, om aldus toch sommige voordelen te blijven genieten (Gulden Vlies bij de Bourgondische hertogen, uitgebreide hofhouding van Lodewijk XIV). Zo zijn veel kasteelheren in de mogelijkheid verder weelderig te leven van de voortbrengst van hun goederen, die nu door pachters worden bewerkt. Anderen krijgen rijk bezoldigde ambten in het bestuur van de Staat.

De Franse Revolutie en de daarop volgende omwentelingen in West-Europa schaften de voorrechten eindelijk af. De feodale (d.i. leenheerlijke) rechten, die hier en daar uit traditie zijn blijven bestaan, worden niet langer beschermd en verdwijnen geleidelijk. Naast de pachters worden meer en meer vrije landbouwers de belangrijkste beoefenaars van de landbouw. De adel verliest zijn invloed ten voordele van de burgerij.

2. De Stad (4 lessen).

Uitgangspunt : In onze of de naburige stad bevindt zich vooral de nijverheid en zijn de grote handelshuizen gevestigd, evenals de bestuurlijke, gerechtelijke en culturele instellingen ; ze wordt ten andere al maar groter. Onze huidige gemeenschap wordt grotendeels door de steden gekenmerkt.

Omstreeks het jaar 1000 beginnen meer en meer kooplieden de leenheerlijke domeinen te bezoeken. Ze zoeken een veilige plaats, waar ze elkaar geregeld ontmoeten. Ze gaan daar ook wonen en stichten aldus een stad, om onafhankelijker van de heer te kunnen leven. In en naast de leenheerlijke gemeenschap, die met haar landbouw in het allernoodzakelijkste blijft voorzien, groeit de stad als handels- en ambachtscentrum. Kooplieden gaan met eigen voortbrengselen naar andere streken en brengen uitheemse produkten mee. Ze bezorgen grondstoffen om ze te verwerken, bv. wol om laken te weven.

Behalve de nijverheid die voor de plaatselijke bevolking werkt, ontstaat zo de grote industrie die produkten voor de handel met anderen vervaardigt. De eerste wordt vooral beoefend door zelfstandige ambachtslieden met een klein bedrijf, bv. schoenmakers of bakkers ; de laatste door loonarbeiders, afhankelijk van hun patroon en van de koopman. De kooplieden verenigen

zich in gilden ; de handarbeiders verenigen zich in ambachten. De Europese samenleving ziet er dus, van de XIII^{de} eeuw af, zo uit :

- 1° de adel, grootgrondbezitters ;
- 2° de hogere geestelijkheid, grootgrondbezitters ;
- 3° de landbouwersmassa, afhankelijk van de heren ;
- 4° de stadsbevolking : kooplieden, winkeliers, zelfstandige ambachtslieden en loonarbeiders die voor de kooplieden werken.

Aangezien ook in de stad de kinderen doorgaans het beroep van de vader blijven uitoefenen en de hogere standen alle voorrechten genieten, blijft de maatschappij eeuwen lang deze indeling behouden. Evenals op het land, is in de stad het maatschappelijk onderscheid merkbaar aan woning, kleding, enz. Het bestuur van de stad is in handen van de rijke kooplieden, maar de ambachtslieden eisen soms ook medezeggenschap (voorbeeld). De stad weet voorrechten te bekomen van de vorst, die deze vastlegt in een keure. Zo heeft ze een eigen rechtspraak, eigen reglementen ; dikwijls voert ze zelfs een eigen politiek (voorbeelden uit de tegenstellingen tussen Vlaamse of Brabantse of Luikse steden met het centraal gezag).

De stedelingen hebben de geslotenheid van de leenheerlijke domeinen verbroken. Van de XIII^{de} eeuw af kent de internationale handel een grote uitbreiding (de Hanza, de Italiaanse steden). De reizen vermenigvuldigen zich (karveel, XV^{de} eeuw — wereldreizen, XVI^{de} eeuw). Het onderwijs ontwikkelt zich in de steden. De burgers vragen vooral talenonderwijs voor hun kinderen. De boekdrukkunst (1450) helpt hen kennis te nemen van de gedachten, meningen en kunstvormen uit andere landen (Hervorming, Renaissance). Door hun rijkdom krijgen ze meer en meer belang in de Staat en dikwijls helpen ze de vorst om een leger uit te rusten, dat er ook heel anders begint uit te zien dan in de leenheerlijke tijd.

Deze hulp zet echter de burgerij ertoe aan (burgerij, d.i. na de adel en de geestelijkheid de « derde stand », met uitzondering van de loonarbeiders), meer rechten te eisen. Soms wordt die eis afgewezen, wat eindelijk leidt tot omwentelingen in Engeland (XVII^{de} eeuw) en tot de Franse Revolutie. Op het einde van de XVIII^{de} eeuw heeft de burgerij in alle landen van West-Europa een stevige positie weten te verwerven.

3. De Staat (4 lessen).

Uitgangspunt : België is een grondwettelijke parlementaire monarchie. Het volk bestuurt in zekere mate mee het land door de vrije verkiezingen.

Landbouwdomeinen en steden zijn gelegen in graafschappen, hertogdommen en prinsbisdommen enz., die afhankelijk zijn van een koning. Deze staat dus aan het hoofd van een uiterst verbrokkeld gebied. Toen de West-europese samenleving nog in volle leenheerlijkheid verkeerde, bekommerden de plaatselijke heren zich niet veel om hun vorst. Maar in de steden werden de kooplieden zich wel tot hem, om zekere vrijheden te bekomen (bv. vrijheid van beweging, jaarmarkten) die nodig zijn voor hun bedrijf ; ze doen een beroep op zijn gezag en verbinden zich ertoe, hem in ruil daarvoor belastingen te betalen.

In de XVI^{de} eeuw worden de betrekkingen met nieuw ontdekte landen drukker. Producten uit den vreemde worden ingevoerd (bv. goud en zilver

uit Amerika, specerijen). Europese goederen worden uitgevoerd. Uit Afrika worden talloze negers als slaven naar Amerika gevoerd. Europa koloniseert bijna al die vreemde gewesten en wordt zelf het centrum en de beheerder van de wereld. De Europese vorsten geraken onderling in oorlog om meer en meer van de nieuwe rijkdommen te verkrijgen.

Van al deze omstandigheden maken ze gebruik, om hun legers beter uit te rusten. Ze moeten nieuwe gebieden veroveren, de kooplieden in de koloniën helpen, naburige landen bestrijden.

Het is ook een gelegenheid om de kasteelheren in te nemen. Een stevige leiding is nodig in de Staat. Ze moeten zich ook aan algemene wetten onderwerpen — tevoren verschilden die in hoge mate van streek tot streek. Naast de « heren » stelt de koning bestuurders aan, die hem moeten gehoorzamen. En hij omringt zich met ministers.

Om de staatsinkomsten te vermeerderen, geeft hij aan de kooplieden de nodige steun ; hij verbetert het wegennet en organiseert een postdienst. Maar hij wil meer toezicht op de bewerking van de goederen en de handel (octrooien) en treft maatregelen tot verbetering ervan.

Ook op de godsdienst, de boeken en het onderwijs gaat de vorst toezicht uitoefenen en het stadsbestuur wordt helemaal van hem afhankelijk (voorbeelden uit de Belgische geschiedenis). Hij wordt een alleenheerser. Zijn wil is wet.

De adel en de hogere geestelijkheid bieden aanvankelijk tegenstand maar geven die op, wanneer ze van de koning aanzienlijke voordelen krijgen. Het is ten slotte de derde stand, die op het einde van de XVIII^{de} en tijdens de XIX^{de} eeuw tegen de koninklijke willekeur in opstand komt (Frankrijk, 1789).

Synthese (2 lessen).

Gedurende de eerste eeuwen van dit tijdperk heeft de Westeuropese mens weinig of geen betrekkingen met andere gebieden, zoals China, Indië of de Arabische landen. Hij weet zeer weinig af van wat zich op naburige domeinen, en totaal niets van wat zich in andere landen of werelddelen voordoet.

Van de XI^{de}-XII^{de} eeuw af trekken kooplieden van domein tot domein en daarna ook naar andere landen, zodat de Europese volkeren elkaar beter leren kennen.

Landbouwdomeinen en steden zijn gelegen in graafschappen enz. en deze hangen af van de koning. De vorsten vermeerderen geleidelijk hun gezag, aanvankelijk dank zij de kooplieden van de steden en ten koste van de heren. Ze beheren de staat, d.i. de gemeenschap van alle onderdanen. Zij oefenen toezicht uit, besturen, spreken recht. Tegenover de adel en ook om door veroveringen meer inkomsten te verkrijgen, doen ze zeer dikwijls een beroep op een leger. Toen hun macht zo groot werd, dat ze de derde stand in zijn belangen gingen schaden, kwam deze tegen de heerschappij van de vorst in opstand.

Het landbouwdomein, de stad en de Staat zijn de belangrijkste vormen van samenleving in de Westeuropese wereld. Van ±500 tot ±1800 blijven ze naast elkaar bestaan. Achtereenvolgens had een ervan echter het over-

wicht, d.w.z. dat ze in hogere mate dan de twee andere het leven van de mensen bepaalden en richtten. Het hoogtepunt voor de leenheerlijkheid valt van de X^{de} tot de XII^{de} eeuw, dat voor de stad in de XIII^{de} en XIV^{de} eeuw, dat voor de Staat tussen de XVI^{de} en de XVIII^{de} eeuw.

De laatste twee elementen, stad en Staat, bepalen nog altijd in hoge mate het huidige wereldbeeld.

D. — DE HEDENDAAGSE WERELD (±1800 tot heden).

Door nieuwe uitvindingen ontwikkelt de industrie zich al maar verder, vooral in Europa en ook in de V.S. van Noord-Amerika. De rest van de wereld wordt door de Europese Staten verder gekoloniseerd (bv. Belgisch Kongo) : deze halen er grondstoffen, meestal ten koste van de bevolking, en zorgen o.m. voor het onderwijs, de gezondheid, de huisvesting, enz. van de inboorlingen. Onder de imperialistische staten groeit de naijver. En al worden ook de betrekkingen tussen de volkeren gemakkelijker, het komt niet tot een betere verstandhouding. Het eindigt zelfs op een eerste wereldoorlog.

1. De periode van ±1800 tot ±1920.

Uitgangspunt : Een moderne fabriekswijk.

In Europa kan de landbouw niet genoeg meer opbrengen om de snel groeiende bevolking te voeden ; zelfs niet wanneer men erin slaagt door landbouwmachines en kunstmeststoffen meer en rijkere gewassen te oogsten. Maar terwijl andere werelddelen ook verder nog van de landbouw blijven leven, voltrekken zich in West-Europa diepgaande veranderingen door de uitvinding van machines en de ontwikkeling van de industrie.

De stoomkracht en daarna de elektriciteit dragen ertoe bij om meer en betere middelen te verkrijgen die in alle levensbehoeften voorzien. Spoorwegen en stoomschepen vergemakkelijken de onderlinge betrekkingen en versnellen het goederenvervoer, zelfs over verre afstanden. Er verschijnen vele nieuwe goederen op de markt. En het wordt mogelijk, met minder inspanning veel meer voort te brengen.

Alleen de rijke burgers echter kunnen zich de dure machines aanschaffen om aldus met zo weinig mogelijk onkosten zoveel mogelijk winst te behalen. Door de machines wordt zowel in de landbouw als in de nijverheid veel handenarbeid overbodig ; er bieden zich meer werklieden aan dan men nodig heeft, en zo kunnen de patroons de lonen laag houden. In het arbeidersgezin moet dan weer iedereen wie maar kan, meewerken om een voldoende inkomen te verzekeren, ook vrouwen en kinderen, en die vervangen weer mannen tegen lager loon. Het valt alles uit in het voordeel van de patroon en in het nadeel van het werkvolk. Ook aan het nieuwe uitzicht van de steden kan men dat merken : weelderige burgerwoningen in voorname woonwijken, fabrieken met rokende schoorstenen en ellendige arbeiderswijken.

De arbeiders gaan zich dan ook in de tweede helft van de XIX^{de} eeuw verenigen om hun levensbelangen te verdedigen en mee van de voordelen van de technische vooruitgang te genieten.

Zoals op het einde van de XVIII^{de} en in het begin van de XIX^{de} eeuw de burgerij geëist had om met de koning en de twee andere standen het land te mogen besturen (1830 in België), zo wensen nu ook de arbeiders hun aandeel in het bestuur of zelfs de volledige macht (Rusland, 1917).

Een lange sociale strijd, die nog altijd niet geëindigd is en gekenmerkt is door stakingen, betogingen en opstanden, geeft aanleiding tot grondwetsherzieningen en de intrede der arbeiders in het parlement (in België : grondwetsherzieningen in 1895 en 1919). Naast die sociale strijd heeft West-Europa ook talrijke oorlogen tussen nabijverige staten gekend. Dat alles loopt op een vreselijke wereldoorlog uit (1914-1918).

2. Onze wereld sedert ± 1920 (4 lessen).

Uitgangspunt : Het leven in onze omgeving. Pers, radio, televisie.

Het leven wordt geleidelijk aangenamer voor een groter deel van de bevolking. Er wordt ook meer en meer bekwaamheid vereist om met de ingewikkelde machines te kunnen omgaan en ontwikkelde arbeiders kunnen hogere lonen eisen. Technisch onderwijs wordt noodzakelijk en iedereen krijgt recht op ontwikkeling (leerplicht) (1914 in België). De kennis wordt binnen ieders bereik gebracht (bibliotheken, encyclopedieën).

Door de vorderingen van de industrie en door immer nieuwe uitvindingen zijn Europa en een groot deel van Noord-Amerika zeer rijk geworden. Reusachtige fabrieken en gemechaniseerde landbouwbedrijven willen hun produkten afzetten over heel de wereld. Vele landen zijn echter te arm om ze af te nemen. De koloniën zijn over het algemeen in dat geval. Ze hebben van 1950 af hun onafhankelijkheid geëist en die in de meeste gevallen ook gekregen (bv. Belgisch Kongo). Ze blijven nochtans arm, ze worstelen met grote moeilijkheden en hebben de hulp van de meer ontwikkelde landen nodig. Voor de Europese Staten betekent het verlies van de koloniën een zware slag, zodat verscheidene landen die tevoren met elkaar oorlog voerden, nu bij elkaar steun gaan zoeken.

De technische mogelijkheden hebben de levensomstandigheden grondig gewijzigd. De afstanden zijn kleiner geworden dank zij snelle verbindingsmiddelen. In de woningen is het comfort aanzienlijk toegenomen (gas, elektriciteit, centrale verwarming, enz.) en meer en meer mensen genieten deze voordelen. De atoomkracht opent weer een nieuwe toekomst, indien ze niet uitsluitend voor vernieling wordt aangewend.

De arbeidsdag is korter geworden. Vakverenigingen verdedigen de beroepsbelangen en verbeteren de werkvoorwaarden. Wetten waarborgen sociale zekerheid voor zieken, bejaarden, werklozen. Ook de vrouwen strijden nu voor gelijk loon bij gelijke arbeid. De kinderarbeid is verdwenen en in de plaats daarvan kwam kosteloos en verplicht onderwijs voor iedereen. De vijfdaagse werkweek laat meer vrije tijd over en dus meer gelegenheid tot geestelijke verrijking (boeken voor iedereen), sport en toerisme. Een gepaste vulling van de vrije tijd gaat de zorg van de overheid uitmaken. Ook de gezondheid en de ontspanning van de jeugd houden de aandacht gaande (jeugdbewegingen, speelpleinen).

Onze technische vooruitgang vereist steeds meer bekwaamheid en immer meer geschoolde arbeiders (technisch onderwijs). Elkeen moet langs

verschillende onderwijsvormen tot de functie kunnen komen, waarvoor hij bekwaam is. Het is niet meer zoals vroeger de geboorte die de mensen van elkaar mag onderscheiden. Het onderwijs draagt er ook toe bij (naast radio, pers, T.V. enz.) dat elkeen in staat is, een gezond oordeel te vormen over het beheer van de gemeenschap. Door bij de verkiezingen zijn stem uit te brengen, helpt iedereen in zekere mate mee aan het beheer van de gemeenschap.

Nu de mensen dichter bij elkaar kunnen en willen komen, moeten ze elkaar ook beter leren kennen en waarderen, opdat na de verwoestende oorlogen uit het verleden de vrede een betere toekomst zou mogelijk maken. Talrijke feiten wijzen uit dat nog een lange weg dient afgelegd, om onze wereld menswaardig te maken: heerszucht over anderen (tweede wereldoorlog), honger, racisme, godsdienst- en taalgeschillen, enz. Maar talrijke pogingen wijzen ook in een hoopvolle richting: Europese gemeenschap, U.N.O., U.N.E.S.C.O., I.A.B.

De toekomst zal afhangen van de samenwerking van alle mensen in eigen land, van alle landen en van iedereen ter wereld.

Synthese (1 les).

Europa en naderhand de hele wereld ondergingen een grote verandering, o.m. door de industrialisatie. Alle werelddelen zijn nu ontdekt en verscheidene Europese Staten koloniseerden gedeelten ervan, tot de inwoners ervan hun onafhankelijkheid eisten en hun aandeel vorderden in de weldaden van de vooruitgang.

De arbeiders wisten zich gaandeweg meer te doen gelden en men kwam tot een bestuur van de Staat, waaraan alle leden kunnen deelnemen. De voordelen van de technische vooruitgang komen ten goede aan meer en meer mensen. Het standverschil verdwijnt meer en meer. Men erkent het recht van iedereen om de plaats in de samenleving te bekleden waarvoor hij best geschikt is.

De mensen hebben de gelegenheid elkaar beter te leren kennen. Maar tot een evenwichtige samenleving zijn ze nog niet gekomen.

Herhaling en overzicht (2 lessen).

Tot het einde van de XIII^{de} eeuw leven bijna alle mensen ter wereld voornamelijk van de landbouw; de produktiemiddelen en het handelsverkeer blijven van betrekkelijk gering belang. De bevolkingen hebben dus onderling weinig betrekkingen.

Vanaf het einde der middeleeuwen gaat Europa een zeer belangrijke plaats innemen. Europeanen trekken naar andere werelddelen. Ze brengen daar het een en ander aan en komen met heel wat terug. Naast de leenheerlijkheid beginnen de steden en de Staten in Europa een grote rol te spelen.

Gedurende de XIX^{de} en de XX^{ste} eeuw ontstaat een groot onderscheid tussen de arme en de rijke landen. In de rijke wordt door de machines meer voortgebracht dan ze zelf nodig hebben. De armen blijven van de landbouw

leven en hebben geen middelen om het overschot van de rijken te kopen, ook al sterven vele mensen er nog van honger.

De meeste Europese landen zijn rijk door hun industrialisatie.

De bewoners van de verschillende landen hangen meer en meer van elkaar af en zoeken nauwere banden. Daarbij is veel goede wil en leders meewerking nodig.

De moderne voorlichtingsmiddelen brengen hen zeer snel op de hoogte van de gebeurtenissen die zich in andere landen voordoen.

BIJLAGE III

Klassebibliotheek en historische verhalen voor de jeugd.

I. — KLASSEBIBLIOTHEEK

- GUILLOT, R., *De wereld van A tot Z*. Z. Ned. Uitg.
HARWIJK, J., *Jeugencyclopedia ; het grote alfabet*. De Haan.
HULSENBOOSCH, *Mijn eigen encyclopedie*. Elsevier.
VAN DE RIVIERE, *Jeugencyclopedia*. De Haan.
VAN DE RIVIERE, *Wat is dat ?* Hollandia, 3 dln.
VAN DE RIVIERE, *De bonte wereld van A tot Z*. Z. Ned. Uitg.
HILLYER, *De wereldgeschiedenis in een notedop*. Hollandia.
LYNCH, P., *Wereldgeschiedenis voor de jeugd*. Utrecht, Het Spectrum, 3 dln.
SPONSEL, *Speurtocht door 100.000 jaar*. Utrecht, Het Spectrum.
LACRE, *Geschiedenis van de ontdekkingen*. Antwerpen, De Standaard.
FREEMAN, *Geschiedenis van de ruimte*. Z. Ned. Uitg.
GLASER, *Ontdekkers van de Wereld*. Antwerpen, Opdebeek.
ARNOLDUS, *40 eeuwen scheepvaart*. Sheed en Ward.
FOUILLE, *De geschiedenis der schepen*. Antwerpen, De Standaard.
DAFFLON, *Van luchtballon tot straaljager*. Antwerpen, De Standaard.
WYKER, *Van rolschaats tot raket*. Cantecleer.
ROBBIN, *Het hoe- en waaromboek van de voorhistorische mens*. Z. Ned. Uitg.
ILJIN, M. en J. SEGAL, *Hoe de mens een reus werd*. Moskou, Progres. (Voorhistorie.)
ROBBIN, *Het hoe- en waaromboek van de verdwenen steden*. Z. Ned. Uitg.
BURLAND, *De Chinezen*. Nijgh en Van Ditmar.
BURLAND, *De Egyptenaren*. Nijgh en Van Ditmar.
BURLAND, *De Romeinen*. Nijgh en Van Ditmar.
BURLAND, *De Noormannen*. Nijgh en Van Ditmar.
LUYCKX, *Cultuurhistorische atlas van België*. Elsevier.
DOZY, R., *Onze beschaving*. Antwerpen, De Sikkel.
VERMEIREN, L., *Ons heerlijk verleden*. Z. Ned. Uitg.

II. — HISTORISCHE VERHALEN VOOR DE JEUGD

- KUIPERS, J., *De tijdrouter ; ons verleden in verhalen van vele schrijvers*. Amsterdam, Arbeiderspers.
OOSTERHUIS, T., *Met en zonder harnas ; groot verhalenboek over helden van Europa*. 's Gravenhage, Nijgh en Van Ditmar.
VERLEYEN, C., *Van tijd tot tijd*. Averbode, Altiora, 4 dln.
WILKESHUIS, C., *Hoe het vroeger was ; groot vertelboek uit onze geschiedenis*. Zutphen, Thieme.
WILKESHUIS, C., *Honderd eeuwen, groot vertelboek uit onze geschiedenis*. Zutphen, Thieme.

a) De zwervende mens.

- EDEL, M., *Reportage uit de oertijd*. Utrecht, Het Spectrum.
BAUMANN, H., *De grotten van de grote jagers*. Antwerpen, Vink.
CARMIJN, J., *Boekoe, de jonge jager*. Mariakerke, Horizon.
VAN HET REVE, C. J. M., *Op zoek naar het verloren vuur*. Amsterdam, Veen.
VAN REMOORTERE, J., *Ger van de Bongo-stam*. 's Gravenhage, Van Goor.
ROMIJN, A., *Ela, de berendoder*. Baarn, Bosche en Keuning.
WILKESHUIS, C., *Patava, de holenjongen*. Haarlem, Boom en Ruygrok.
MARIEN, M. E., *De grote tocht naar de vuursteenmijnen*. Antwerpen, De Sikkel.
POPPING, H. J., *Sieger de bronsman*. Alkmaar, Kluitman.
SUTCLIFF, R., *Om het rood van de krijger*. Amsterdam, Ploegsma (Bronstijd).
VOS-DAHMEN VON BUCHHOLTZ, T., *Divico*. Hoorn (IJzertijd, 2de eeuw v. Chr.).

b) West-Europa opgenomen in de Middellandse-Zeewereld.

- WILKESHUIS, C., *Vuur over Soemerië*. 's Gravenhage, Van Goor.
DE VRIES, A., *Groot vertelboek voor de bijbelse geschiedenis*. Kampen, Kok.
WALKER, K. en G. BOUMPHREY, *De dieren kwamen... twee aan twee...*
Zwolle, Erven Tijn.
LEEMAN, C., *Eric bij de goden*. Turnhout, Proost (Griekse sagen).
TER HAAR, J. en K. SPREY, *De geschiedenis van het Romeinse keizerrijk*.
Bussum, van Dishoeck.
DAHN, F., *Strijd om Rome*. 's Gravenhage, Van Goor.
MARIEN, M. E., *De schat van Corobilliud*. Antwerpen, De Sikkel (Trier).
GIJSEL, J., *Twee slaven ontvlucht*. Antwerpen, De Sikkel.
SUTCLIFF, R., *De adelaar van het negende*. Amsterdam, Ploegsma (Brittannië, 117 na Chr.).
MEYERS, W., *Zeerovers in Belgica*. Antwerpen, De Sikkel (De Chauken, ca. 150 n. Chr.).

c) De Westeuropese wereld.

- SUTCLIFF, R., *Ochtendwind*. 's Gravenhage, Leopold (Engeland, VI^{de} eeuw).
DEHOUCK, H., *Clovis de Frankenkoning*. Antwerpen, De Sikkel.
DIDDENS, H., *Een hofmeier wordt koning*. Antwerpen, De Sikkel.
VAN CALSTEREN, J., *St.-Amandus in Vlaanderen*. Antwerpen, De Sikkel.
JEUNINCKX, K. en VERMEULEN, L., *De Noormannen komen*. Antwerpen, De Sikkel.
LAURING, P., *Ulf de Viking*. 's Gravenhage, van Hoeve.
LUYTS, A., *Uit de middeleeuwen*. Averbode, Altiora.
DIDDENS, H., *Wij lijfeigenen*. Antwerpen, De Sikkel.
SCHOLLIERS, E. en STOMMELS, M., *Van heren, lijfeigenen en poorters*.
Antwerpen, Opdebeek.
GOOSSENS, A., *Roburg, een verhaal uit de middeleeuwen*. Lier, Van In.
DE ANGELI, M., *De poort in de muur*. Amsterdam, ten Brink (Engeland, ridders).
WAEAGEMANS, I., *De kleine Ree*. Antwerpen, Het Fonteyntje (Ridderverhaal).
MUCHEZ, R., *Willem de Veroveraar*. Antwerpen, De Sikkel (Hastings 1066).

- BOSCHVOGEL, F., *De ridder met de bult*. Brugge, Beyaert (Roofridders, Boudewijn Hapken).
- VAN HERCK, P., *De volkskruistocht*. Antwerpen, De Sikkel.
- BUCKINX-LUYCKX, *Godfried van Bouillon*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN NERUM, A., *De kinderkruistocht*. Antwerpen, Opdebeek.
- SCHOOF, R., *Graaf Boudewijn wordt keizer*. Antwerpen, De Sikkel (Byzantium).
- POLDERSEN, J. D., *De heilige ridder*. Leuven, Davidsfonds (Opkomst der steden).
- CLAERHOUT, A. G., *Willem van Rubroek reist naar China*. Antwerpen, De Sikkel (1253).
- VAN NERUM, A., *Om de hertogskroon van Limburg*. Antwerpen, De Sikkel (Slag van Woeringen).
- DE ZEEUW, P., *Berend de taveernehouder. Berend de spion*. 's Gravenhage, Van Goor (Floris V).
- CONSCIENCE, H., *De Leeuw van Vlaanderen*. Amsterdam, Wereldbibliotheek.
- JESPERS, H., *Met Jan Vlaminck in de Guldensporenslag*. Antwerpen, De Sikkel.
- WACHTERS, L., *Vlaanderen ende Leu / Leuven*, Davidsfonds.
- DE BRUYN A., *De schepenclerk van Antwerpen*. Antwerpen, De Sikkel (Jan van Boendale).
- AUWERA, F., *De St.-Maartensramp*, Antwerpen, De Sikkel (Luik 1312).
- VERLEYEN, C., *Filips van Artevelde*. Antwerpen, De Sikkel.
- DE KINDER, C., *De wonderlijke lotgevallen van Jan zonder Vrees*. Antwerpen, Opdebeek (Vlaanderen ca. 1400).
- DIDDENS, H., *Met de Lazarusklep op*. Antwerpen, De Sikkel (Melaatsheid).
- MUCHEZ, R., *De heksenwaag*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN NERUM, L., *Een kathedraal groeit*. Antwerpen, De Sikkel (Mechelen, St.-Rombout).
- STEVENSON, R. L., *De zwarte pijl*. 's Gravenhage, Van Goor (Engeland, XV^{de} eeuw).
- OP DE BEECK, L., *Zes dagen in het klooster van Korsendonk*. Antwerpen, De Sikkel (XV^{de} eeuw).
- BOUDENS, A. A., *De drie pijlen*. Tielt, Lannoo (Boergondische tijd).
- MARTONY, C. en TIMMERMANS, P., *Vuur over Luik*. Antwerpen, De Sikkel (600 Franchimontezzen, 1468).
- VAN NERUM, R., *Ridders kampen*. Borgerhout, Het Fonteintje (Karel de Stoute).
- VERLEYEN, C., *Een kroon voor Karel de Stoute*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN NERUM, R., *Karel tegen de Spinnekoning*. Brugge, Het Fonteintje.
- BACCARNE, R., *Het doorkorven schilderij*. Leuven, Davidsfonds (Karel de Stoute).
- VAN CAMP, G., *Meester Dirk Bouts*. Antwerpen, De Sikkel.
- CORNETTE-WAGNER, E. J., *Maria van Bourgondië*. Antwerpen, De Sikkel.
- MARTONY, C. en TIMMERMANS, P., *Naar het land van Pape Jan*. Antwerpen, De Sikkel (Verre reizen).
- VAN NERUM, A., *Magellaan vaart om de wereld*. Antwerpen, De Sikkel.
- SPONSEL, H., *Sango en het geheim van de Inca's*. Utrecht, Het Spectrum.
- VAN JOLE, M., *Kwinten Matsijs*, Antwerpen, De Sikkel.

- DIDDENS, H., *De opstandige monnik*. Antwerpen, De Sikkel (Maarten Luther).
- DE ZEEUW, P., *De twee hinkepinken, een verhaal uit het jaar 1530*. 's Gravenhage, Van Goor.
- VERLEYEN, C., *De dokter van de keizer*. Antwerpen, De Sikkel (Vesalius).
- VERLEYEN, C., *Granvelle, bisschop en staatsman*. Antwerpen, De Sikkel.
- VERLEYEN, C., *Lieve prins Filip I* Antwerpen, De Sikkel (Filips II).
- VERMEULEN, L. en K. JEUNINCKX, *De beeldenstorm*. Antwerpen, De Sikkel.
- ODERY, G. en VERLEYEN, *De graaf van Egmont*. Antwerpen, De Sikkel.
- MUCHEZ, R., *Madam van Parma*. Antwerpen, De Sikkel (Margaretha van Parma).
- MUCHEZ, R., *De sultan schroeit zijn baard*. Antwerpen, De Sikkel (Lepanto, 1571).
- SCHOLLIERS, E. en F. AUWERA, *Verkenneren varen naar Indië*. Antwerpen, De Sikkel (Jan Huyghen naar Goa).
- FRANKE, S., *Met de helm geboren*. Amsterdam, De Arbeiderspers (Geuzentijd).
- OOSTERHUIS, T., *De kleine ranseldrager*. Amsterdam, De Arbeiderspers.
- VAN CALSTEREN, J., *Feest bij de rederijkers*. Antwerpen, De Sikkel (Landjuweel 1576).
- VAN JOLE, M., *De jonge Rubens*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN JOLE, M., *Rubens in Italië*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN JOLE, M., *Rubens in Antwerpen*. Antwerpen, De Sikkel.
- HERMANS, H., *De Gulden Passer*. Antwerpen, De Sikkel (Plantin-Moretus, Antw.).
- GABRIEL, A., *Mercator van Rupelmonde*. Antwerpen, De Sikkel.
- VERTESSEN, I., *Een brief van Justus Lipsius*. Antwerpen, De Sikkel.
- DURNEZ, G., *Onze eerste krant*. Antwerpen, De Sikkel (ca. 1605).
- AUGUSTIJS, H., *De slag bij Nieuwpoort*. Antwerpen, De Sikkel.
- CUYPERS, F., *Van Dijck, een schilder van prinsen*. Antwerpen, De Sikkel.
- VAN KERKHOVE, V., *De ingenieur van de Nederlanden*. Antwerpen, De Sikkel (Simon Stevin).
- DIDDENS, H., *Meester Jan Palfijn, chirurgijn*. Antwerpen, De Sikkel.
- HARBOORT, M., *Ridders op Oude Biezen*. Antwerpen, De Sikkel (Limburg, XVIIe eeuw).
- MUCHEZ, R., *Een koningin uit het noorden*. Antwerpen, De Sikkel (Christina van Zweden).
- VAN NERUM, A., *Anneessens*. Antwerpen, De Sikkel.
- TURKRY, R., *Een prins te Belœil*. Antwerpen, De Sikkel (1735-1814).
- d) De hedendaagse wereld.**
- HOUTMAN, K., *Washington, Amerika's vader des vaderlands*. Hoorn, West-Friesland.
- AUWERA, F., *De dode kathedraal*. Antwerpen, De Sikkel (Antwerpen onder de Fransen).
- FLEISCHMAN, T., *Tamboer in de zon van Austerlitz*. Brussel, Brepols.
- DE WATER, H. J., *Napoleon Bonaparte, de kleine korporaal*. Hoorn, Friesland.
- HERMANS, H., *Napoleon en Antwerpen*. Antwerpen, De Sikkel.
- VERMEIREN, A., *De gevaarlijke onderneming van Lieven Bauwens*. Antwerpen, De Sikkel (Katoenspinners).

- VERLEYEN C., *Hoogovens, locomotieven, schepen*. Antwerpen, De Sikkel (Cockerill).
- VERLEYEN, C., *Revolutie in Brussel*. Antwerpen, De Sikkel (1830).
- SCHOLLIERS, E. en F. AUWERA, *Een fort in de rimboe*. Antwerpen, De Sikkel (Oostindische Compagnie).
- DIDDENS, H., *Een overzees rijk voor Leopold II*. Antwerpen, De Sikkel.
- DE ROO, R., *De tocht naar de Nijl*. Antwerpen, De Sikkel (Tegen de Arabische slavenhandel).
- SCHOETERS, J., *En de dynamo draaide*. Antwerpen, De Sikkel (Zenobe Gramme).
- VERPOORTEN, J., *Lieven Gevaert*. Antwerpen, De Sikkel (Chemische industrie, Mortsel-Antwerpen).
- DE CNODDER, C., *Een pionier van de luchtvaart*. Antwerpen, De Sikkel (Jan Olieslager).
- DIDDENS, H., *De derde koning*. Antwerpen, De Sikkel (Koning Albert).
- VAN HERCK, P., en C. VANLOY, *Het vaandel met het Rode Kruis*. Antwerpen, De Sikkel.
- BUCKINX, P. G. en VERLEYEN, C., *Astrid, de geliefde koningin*. Antwerpen, De Sikkel.
- DE BRUYN, F., *De brug van de vrijheid*. Antwerpen, De Sikkel (Bevrijding van Antwerpen, Boom 1944-45).
- POTHAST-GIMBERG, C., *Het handje van Fatimah*. 's Gravenhage, Van Goor (UNESCO).
- DE BRUYN, F., *De klap op de vuurpijl*. Antwerpen, De Sikkel (Ruimtevaart, K.J. Bossart).

BIJLAGE IV

BIBLIOGRAFIE

VIJFDE LEERJAAR

Het kinderleven in het algemeen.

ARIES, Ph., *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Plon. Paris, 1962.

CORIJN, H., *De geschiedenis van het kind*, met platen, ASLK 1966.

CORIJN, H., *L'enfant à travers les âges*, avec planches, CGER. 1966.

Aanvullende bibliografie :

ALMAZY, P., *L'enfant devant la loi des hommes*, in *Le Courrier de l'Unesco*, octobre, 1957.

ARIES, Ph., *Centuries of Childhood. A social history of Family Life*.

CASTELNAU, J., *La vie au Moyen-Age d'après les contemporains*, Paris, 1949.

CHAZAL, J., *Les droits de l'enfant. Que sais-je ?* P.U.F., Paris.

CHRISMAN, O., *The historical child*, Boston. s.d.

HAUCOURT, G. d'., *La vie au Moyen-Age*, Paris, 1957.

HEYBOUR-BARBAS, M. E., *Een nieuwe visie op de jeugd uit vroeger eeuwen*, Nijkerk, 1956.

LAFFONT, R., *Cent mille ans de vie quotidienne*, Paris, 1960.

LAFFONT, R., *Honderdduizend jaar dagelijks leven*, Amsterdam 1961.

MERCIER, R., *L'enfant dans la société du XVIIIe s. (avant l'Eurife)*, Paris, Université de Paris, Lettres et Sciences humaines, 1964.

PERNOUD, L., *Het dagelijks leven in de Middeleeuwen*, Spectrum, Antwerpen, s.d.

POWER, E., *Het dagelijks leven in de Middeleeuwen*, Antwerpen, 1963.

Reeks : *Zo leefden...*, Hollandia, Baarn.

Série : *La vie quotidienne...*, Hachette, Paris.

VALVEKENS, P., *Ons gezinsleven in oude tijden*, Brussel, 1945.

School en opvoeding.

GAL, R., *Histoire de l'Education*, Coll. Que sais-je ? P.U.F., Paris, 1953.

MERECY, R., *Historische Pedagogiek*, De Sikkel, Antwerpen, 1966.

Aanvullende bibliografie :

- CORIIN, H. en REMS-SERVAES, M. R., *School en Opvoeding*, in reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- DE GENST, P., *Histoire de l'Education physique*, 2 vol., Bruxelles, 1947-1949.
- DE KEYSER, C., *Inleiding in de Geschiedenis van het Westers Vormingswezen*, Plantijn, Antwerpen, s.d. (1958).
- HECKER, W. A. A. en HEYN, A. C., *Geschiedenis van de lichaamsoefeningen van de oudheid tot heden*, Leiden, s.d.
- JANSSEN, J. en VISSER, S., *Van Plato tot Decroly*, Purmerend, 1954.
- LAVENS, O., *De school, de opvoeding en het boek*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, september, 1966.
- OZOUF, J., *Nous les maitres d'école. Autobiographies d'instituteurs de la Belle Epoque*, Paris, 1967, A. Juillard, Coll. Archives.
- PALMERO, J., *Histoire des institutions et des doctrines pédagogiques par les textes*, Paris, S.U.D.E.L., s.d. (1952).
- PIRE, G., *Stoïcisme et pédagogie*, Liège, Dessain, 1958.
- RABECQ-MAILLART, M., *Histoire du Jouet*, Coll. Tout par l'image, Paris, Hachette, 1962.
- SCHRAUWERS, G. M., *Pedagogische platenatlas*, Den Haag-Antwerpen, s.d.
- VLOEMANS, A., *Aristeia. Geschiedenis van de opvoedingsidealen*. 's Gravenhage, 1929.

Schrift en Boek.

- de GROLIER, E., *Histoire du Livre*, Paris, 1954.
- ENGELHART, B. en DE CLERCQ, F., *50 eeuwen schrift*. Het Spectrum, Antwerpen, 1959.
- FEVRIER, J., *Histoire de l'écriture*. Paris, Payot, 1959.
- SCHMOOK, G., *De wordingsgeschiedenis van het boek*, Amsterdam, 1931.

Aanvullende bibliografie :

- BURNET, M., *La bataille de l'alphabet*, Unesco, 1965.
- CORIIN, H. en REMS-SERVAES, M. R., *Schrift en Boek*, in reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- DE BOCK, E., *Het Nederlandse Boek. Overzicht van zijn geschiedenis*, Brussel, 1939.
- DOBELHOFER, E., *Le déchiffrement des écritures*, Paris, Arthaud, 1959.
- ESOURROU, R., *Le papier*, Paris, A. Colin.
- ETIEMBLE, S., *L'écriture*, éd. Delpire, Paris, 1961.
- ETIENNE, L., *Il y a 3000 ans... L'origine picturale de nos lettres et chiffres, le vrai sens de leurs noms et la raison de leur ordre*, Monte Carlo, 1960.
- GIO, *Schrift, boek en grote boeken*, maart, 1964.
- Histoire du Livre et de l'Imprimerie en Belgique*, Bruxelles, s.d.
- Historische tocht door de wereld van het boek in woord en beeld*, W.B., Amsterdam, 1955.
- Kunst en Schrift*, Ministerie van Nationale Opvoeding, Bijkchoolse Activiteiten.

- LAVENS, O., *De school, de opvoeding en het boek*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, nrs. 116-117-118, pp. 17-63.
- MARTIN, G., *L'imprimerie*, Paris, P.U.F., 1963.
- NIEPP, L., *Les machines à imprimer depuis Gutenberg*, Paris, 1951.
- WEIL, G., *Le journal, origines, évolution et rôle de la presse périodique*, *Evol. de l'humanité*, Paris, 1934.
- Wereldbibliotheek : *Historische tocht in de wereld van het boek*, Amsterdam, 1955.
- WESMAEL-CHARLIER, *Comment on fait un livre*, Namur, s.d.

De voeding. De honger.

- BLOND, G., *Histoire pittoresque de notre alimentation*, Paris, Fayard, 1960.
- CASTRO, J. de, *De wereldkaart van de honger*, W.B., 1958.
- JACOB, H. E., *Histoire du pain depuis 6000 ans*, Le Seuil, Paris, 1958.
- SEMIONOW, J., *De rijkdommen der aarde*, Amsterdam, s.d.

Aanvullende bibliografie :

- ARDANT, G., *Plan de lutte contre la faim*, Paris, P.U.F., 1964.
- BONENFANT, P., *Le problème du paupérisme en Belgique à la fin de l'Ancien Régime*, Bruxelles, 1934.
- BONNEFOUS, E., *La terre et la faim aux Indes*, Paris, 1960.
- CEPEDE, M. et LENGELLE, M., *L'économie de l'alimentation. Que sais-je ?* P.U.F., Paris, 1954.
- DUMONT, R., et ROSIER, B., *Nous allons à la famine*, Paris, Ed. du Seuil, 1966.
- FARINE, Ph., *Une terre pour les hommes*, Le Centurion, 1965.
- GALBRAITH, J. K., *De economie van de overvloed*, Amsterdam, 1961.
- GIO, *De honger*, december, 1963.
- LACOSTE, Y., *Les pays sous-développés*, Paris, P.U.F., 1963.
- LALANNE, R., *L'alimentation humaine*, Paris, P.U.F., 1964.
- LERY, F., *L'alimentation*, Paris, 1962.
- MASSENYEF, R., *La faim*, *Que sais-je ?* P.U.F., Paris.
- MERAND, J., *Histoire du repas*, Paris, Hatier, 1965.
- SCHOLLIERS, E., *De levensstandaard in de 15de en 16de eeuw te Antwerpen. Loonarbeid en honger*, Antwerpen, 1960.
- VANDERSMISSEN, J., *Het hongerprobleem in de wereld*, *Problemen*, Antwerpen.
- ZOTTOLA, G., *La faim, la soif et les hommes*, Paris, 1960.

Woning, verwarming, verlichting.

- DEMANGEON, A. et WELLER, A., *Les maisons des hommes, de la hutte au gratte-ciel*, Paris, 1950.
- LAFFONT, R., *Honderdduizend jaar dagelijks leven*, Amsterdam 1961.
- LAFFONT, R., *Cent mille ans de vie quotidienne*, Paris, 1960.
- WILLEMS, L., *Geschiedenis van het huis en zijn inrichting*, Beyaert, Brugge.

Aanvullende bibliografie :

- ALLEAU, R., *Histoire des grandes constructions*, éd. Rencontre, 1965.
BAYARD, J. P., *Le feu*, Coll. Symbole, Paris, Flammarion, 1958.
BAEYENS, M., *Verwarming en Verlichting*, in *Geschiedenis in het onderwijs*, nrs. 116-118, pp. 81-108.
BERENDSEN, A., *Het meubel. Van Gotiek tot Biedermeier*. Phoenix, 1960.
CANBY, E. T., *Histoire de l'électricité*, éd. Rencontre, 1963.
CHAUVOIS, L., *Histoire merveilleuse de Zénobe Gramme, inventeur de la dynamo*, Paris, E'anchard, 1963.
CORIJN, H. en ALBRECHT, C., *De woning*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
CORIJN, H. en ALBRECHT, C., *Verwarming en Verlichting*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
FABER, A., *Entwicklungsstufen der häuslichen Heizung*, München, 1957.
JOUAUST, R., *L'éclairage. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
LUNSINGH SCHEURLEER, Th. H., *Van haardvuur tot beeldscherm*, Leiden, 1961.
MARTIN, C., *L'énergie, moteur du monde*, Paris, P.U.F., 1963.
MERAND, J., *Cinq mille ans de pétrole*, Paris, Halier, 1965, Coll. Toute une histoire.
VAN HOUTVEN-VAN DER BEKEN, L., *De woning*, in *Geschiedenis in het onderwijs*, 116-118, pp. 69-80.
VERCLEYEN, J., *Histoire du charbon*, Bruxelles, 1965.
VIAUX, J., *Le meuble en France*, Coll. Lys d'Or, Paris, P.U.F., 1962.
WEYNS, J., *Bokrijk, tuin van de Vlaamse volkscultuur*, V.P., Hasselt, 1961.
Zoek het eens op, bundel II, pp. 850, 912, 949 ; bundel III, pp. 993, e.a.

De kleding.

<p>BOUCHER, F., <i>Histoire du costume</i>, Paris, Flammarion.
CONTINI, M., <i>Mode aller tijden</i>, Gaade, Den Haag, 1966.
WILHEIM, J., <i>Histoire de la mode</i>, Paris, 1955, Coll. <i>Tout par l'image</i>.
ZISCHKA, A., <i>Vijfduizend jaar kledingzorgen</i>, Tilburg, s.d.</p> |
|---|

Aanvullende bibliografie :

- BEAULIEU, M., *Le costume antique et médiéval. Que sais-je ?* P.U.F., Paris.
BEAULIEU, M., *Le costume moderne et contemporain. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
BRUHN-TILKE, *Kostümgeschichte in Bildern*, Tübingen, 1955.
Coll. HACHETTE, *5000 ans d'élégance*, Paris.
DEVIGNE, M., *Esquisse de l'histoire du costume en Belgique*, Reflets du monde, 1952.
FABRE, M., *Histoire de la Mode*, éd. Rencontre, 1965.
HANSEN, H. H., *Histoire du Costume*, Paris, 1959.
LANGER, L., *L'importance d'être vêtu*, Paris, s.d.
LANGER, L., *Vom Sinn und Unsinn der Kleidung*, Frankfurt, 1964.
RUPPERT, J., *Le Costume*, 4 vol., Paris, 1957-1960.

- SAISSET, P., *Histoire du Costume*, Paris, 1959.
VAN DEN BERK, L. J. M., *Wereldgeschiedenis om wol*, Helmond, 1943.
VAN TIENEN, F., *Huit Siècles du Costume*, Verviers, 1961.
WILLEMS, L., *Le Costume et le Tissage à travers les siècles*, Bruges, 1949.

De landbouw.

- CIPOLLA, C. M., *Histoire économique de la population mondiale*, Idées, Paris, 1964.
LINDEMANS, P., *Geschiedenis van de landbouw in België*, 2 din., Antwerpen, 1950.
SAVOY, E., *L'agriculture à travers les âges*, Paris, de Boccard, 1935.
SLICHER VAN BATH, B. H., *De agrarische geschiedenis van West-Europa*, Aula, nr. 321, 1961.

Aanvullende bibliografie :

- ALBRECHT, C., *De landbouw*, in *Geschiedenis in het onderwijs*, nrs. 116-118, pp. 107-118.
AUGIE-LARIBE, M., *La révolution agricole*, Paris, A. Michel, 1955, Coll. L'évolution de l'humanité.
CHALLAYE, F., *Histoire de la propriété*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris 1958.
CORIJN, H. en VAN SANTBERGEN, R., *De landbouw*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
DEVEZE, M., *L'histoire des forêts*, Paris, P.U.F., 1965.
DUBY, G., *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, 2 vol., Paris, Aubier, 1962.
DUMONT, R., *L'économie agricole dans le monde*, Dalloz, 1954.
La situation mondiale de l'alimentation et de l'agriculture, F.A.O., Rome, 1962.
FAUCHER, D., *Le paysan et la machine*, Paris, Ed. de Minuit, 1954.
FROMENT, P., *Problèmes de l'économie rurale*, Paris, Genin, 1963.
GRAND, R., *Comment au Moyen Age on a résolu les éternels problèmes de la vie rurale*, Bull. de l'Acad. des Inscriptions et Belles Lettres, Paris, 1956.
HAUTRICOURT, A. et BRUNHES DELAMARE, M., *L'homme et la charrue à travers les âges*, Paris, Gallimard, 1955.
LINDEMANS, P., *De Vlaamse landbouw in het verleden*, Turnhout, 1942.
MEYNIER, A., *Les paysages agraires*, Paris, Colin, 1958.
Rapports sur les produits (1958-1962), 6 vol., F.A.O., Rome.
SEMIONOW, J., *De rijkdommen der aarde*, Amsterdam, s.d.
VAN HOUTTE, J. A., *Schets van een economische geschiedenis van België*, Leuven, 1943.
VERHULST, A., *Histoire du paysage rural en Flandre de l'époque romaine au XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1966. Coll. Notre Passé, La Renaissance du Livre.
VERHULST, A., *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1965.
VERLINDEN, C., *De dubbele cyclus der Economische evolutie*, Antwerpen, 1950.

De nijverheid.

- DIJKSTERHUIS, E. en FORBES, R., *Overwinning door gehoorzaamheid*, Phoenix, 2 dln, Antwerpen.
IMBERT, J., *Histoire économique (des origines à 1789)*, Coll. Thémis, Paris, 1965, P.U.F.

Aanvullende bibliografie :

- AMBROS, C. et TACEL, M., *Histoire économique des grandes puissances à l'époque contemporaine, 1850-1958*, Paris, Delagrave, 1963.
ASHTON, T. S., *La révolution industrielle (1760-1830)*, Paris, Plon, 1955, Coll. Civilisation d'hier et d'aujourd'hui.
BIRNIER, A., *Economische geschiedenis van Europa, 1760-1939*, Aula, Antwerpen, 1965.
CORIJN, H. en BAEYENS, M., *Energiebronnen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
CORIJN, H. en VAN SANTBERGEN, R., *De nijverheid* in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
DECROCK, J., *De nijverheid*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, nrs. 119-122, pp. 309-326.
GOTTMAN, J., *De dynamiek der grondstofmarkten*, W.B., s.d.
MANTOUX, P., *La révolution industrielle au XVIIIe siècle*, Paris, 1969.
PAYEN, J., *Histoire des sources d'énergie*, éd. Rencontre, 1965.
PIETSCH, M., *La révolution industrielle, de la machine à vapeur à l'automatisation*, Paris, Payot, s.d.
SOULARD, R., *Histoire de la Machine*, éd. Rencontre, 1965.
VERCLEYEN, J., *L'industrie charbonnière belge*, Bruxelles, 1959.
WEILLER, J., *L'économie internationale depuis 1950. Du plan Marshall aux grandes négociations commerciales entre pays inégalement développés*, Paris, P.U.F., 1965.

De handel.

- LEFRANC, G., *Histoire du commerce*, Paris, P.U.F., 1965.
VAN HOUTTE, J. A., *Van ruilverkeer tot wereldhandel*, Antwerpen, 1942.

Aanvullende bibliografie :

- BOUMAN, P. J., *Economische en Sociale geschiedenis*, Groningen, 1960.
CORIJN, H. en VAN SANTBERGEN, R., *De handel*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
CORNELISSEN, F., *Handel en verkeer doorheen de eeuwen*, Antwerpen, 1935.
DENIAU, J. F., *Le marché commun*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
GEORGE, P., *Les grands marchés du monde*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
LAJUGIE, J., *Les doctrines économiques*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.

- LE GOFF, J., *Marchands et Banquiers au Moyen Age*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
- MAYNE, R., *De gemeenschappelijke markt*, Antwerpen, s.d.
- PARETO, V., *Libre-échangeisme, protectionnisme et socialisme*, Genève, Droz, 1965.
- PIETTRE, A., *Les trois âges de l'économie. Essai sur les relations de l'économie et de la civilisation de l'Antiquité à nos jours*, éd. Ouvrières, Paris.
- SAMHABER, E., *Histoire du commerce ou Les marchands mènent le monde*, Paris, Grenoble, Arthaud, 1963.
- SCHNERB, R., *Libre-échange et protectionnisme*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
- SEDILLOT, R., *Histoire des marchands et des marchés*, Ed. Fayard, Paris, 1964.
- VAN HOUTTE, J. A., *Du troc au commerce mondial*, Bruxelles, Dessart, 1945.
- VAN WERVEKE, H., *Bruges et Anvers. Huit siècles de commerce flamand*, Bruxelles, 1944.
- VAN WERVEKE, H., *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamse handel*, Gent, 1941.
- VERLINDEN, C., *De dubbele cyclus der Economische Evolutie*, Antwerpen, 1950.

De arbeid.

VANBERGEN, P., e.a., <i>Travail et condition sociale</i>, éd. Ministère de l'éducation nationale, Documentation, n° 9.   VAN DER VEN, F. J., <i>Geschiedenis van de arbeid</i>, Aula, nr. 228, Utrecht, 1965.

Aanvullende bibliografie :

- BARRET, F., *Histoire du travail*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1948.
- BOUVIER-AJAM, M., *Histoire du travail en France, des origines à la Révolution*, Paris, 1957.
- BRAUDEL, F., *Civilisation matérielle et capitalisme, XVe-XVIIIe*, Paris, Colin, Coll. Destin du Monde, 1967.
- BRIZOU, P., *Histoire du travail et des travailleurs*, Paris, 1957.
- DOUART, G., *Du Kolchoze au Kibboutz*, Paris, Plon, 1961.
- DUMAZEDIER, J., *Vers une civilisation des loisirs*, Paris, Seuil, 1962.
- FRIEDMANN, G., *Où va le travail humain ?*, Paris, Gallimard, 1963.
- JACCARD, P., *Histoire sociale du travail*, Paris, 1960.
- LEFRANC, G., *Histoire du travail et des travailleurs*, Paris, 1957.
- MORAZE, Ch. et HENRY, F., *Petite histoire du travail et de la civilisation*, Paris, 1927.
- PARIAS, L. H., *Histoire générale du travail*, 4 vol., Paris, s.d.
- ROUSSEAU, P., *Histoire générale du travail*, Paris, 1962.
- SCHOOLMEESTERS, A. en REMS-SERVAES, M. R., *De arbeid*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, 119-122, pp. 325-348.
- Séries Peuples au travail, Zürich, 1953.
- VIALETOUX, J., *Signification humaine du travail*, Paris, 1953.

De wetenschap en de techniek.

- BAEYENS, M., *Mens en techniek*, Problemen nrs. 48-50, Antwerpen, Ontwikkeling.
- CALDER, R., *L'homme et ses techniques de la préhistoire à nos jours*, Paris, 1963.
- DUCASSE, P., *Histoire des techniques*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1955.
- Geschiedenis der uitvindingen in woord en beeld. Van ploeg tot polaris*, B.A.G.E., 1965.
- LUWEL, A., *De technische vooruitgang van de mens*, De Sikkel, Antwerpen, 1964.
- ROUSSEAU, P., *Histoire de la Science*, Fayard, Paris, s.d.

Aanvullende bibliografie :

- BECKER-HOFMANN, *Histoire des mathématiques*, Paris, Lamarre, 1956.
- BERTIN, L., *Wonderen van de moderne wetenschap*, Prisma, Antwerpen, 1964.
- BRINCOURT, A., *La télévision et ses promesses*, Paris, 1960.
- CORIJN, H. en BAEYENS, M., *De werktuigen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- CORIJN, H. en REMS-SERVAES, M. R., *De wetenschap*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- CUEILLERON, J., *Histoire de la chimie*, Paris, P.U.F., 1963.
- DAUMAS, M., *Documents pour l'histoire des techniques*, Centre de documentation d'histoire des techniques, Cahier n° 4, Paris, Conservatoire national des Arts et Métiers, 1965.
- DAUMAS, M., *Histoire de la science*, Gallimard, Paris, 1957.
- DELAUNAY, A., *Histoire de la Biologie*, éd. Rencontre, s.d., (1965).
- DIJKSTERHUIS, E. en FORBES, R., *Overwinning door gehoorzaamheid*, Phoenix, 2 dln, Antwerpen.
- FORBES, R., *Mensenwerk*, 2 dln, Amsterdam, 1959.
- FRANCASTEL, P., *Art et technique*, Paris, Gauthier, 1964, Coll. Méditations.
- FRANQUINET, E., *De sprong in de derde dimensie. Verleden, heden en toekomst der ruimtevaart*, Phoenix, Zeist, 1959.
- GIMPEL, J., *Les bâtisseurs de cathédrales*, Paris, Seuil, Temps qui court, 1967.
- GIMPEL, J., *De bouw van een kathedraal*, Utrecht, 1960.
- HAYT, F., *Les techniques du XVe au XXe siècle*, dans *Illustration de Notre Passé*, n° 7 et 8, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 1967.
- HERBERTS, K., *Outils et techniques des maîtres*, Paris, Hachette, 1962.
- LAFFONT, R., *Art et secrets des bâtisseurs*, *Les âges de l'Architecture*, Paris, Pont Royal.
- LAFFONT, R., *Les grands travaux de l'humanité*, Paris, Pont Royal, 1961.
- MERAND, J., *L'heure, de l'horloge à eau à l'horloge électronique*, Paris, Hatier, 1965, Coll. Toute une histoire.
- QUINTIJN, J. B., *Triomftocht van wetenschap en techniek*, Gent, s.d.
- QUINTIJN, J. B., *Historische opmars van de techniek*, Gent, s.d. (1963)

- REICHEN, C. A., *Histoire de la Physique*, éd. Rencontre, s.d. (1963)
REICHEN, C. A., *Histoire de la Chimie*, éd. Rencontre, s.d. (1963).
ROUSSEAU, P., *Histoire des techniques et des inventions*, Fayard, Paris, 1960.
ROUSSEAU, P., *Moderne uitvindingen*, Prisma, Antwerpen, 1959.
SLAGTER, S., *De mens in maatschappij, techniek en kultuur*, Antwerpen, 1959.
TATON, R., *Histoire des sciences*, Paris, P.U.F., 1958.
THEODORIDES, J., *Histoire de la biologie*, Que sais-je ?, Paris, 1965.
ZORZOLI, G. et ECO, U., *Histoire illustrée des inventions*, Paris, 1961.

De geneeskunde.

- JANSSENS, P., *Van amulet tot penicilline*, De Sikkel, Antwerpen, 1963.
WALKER, K., *Histoire de la Médecine*, Marabout Université, Verviers, 1962.

Aanvullende bibliografie :

- ANDRE GEORGE, *Pasteur*, Paris, A. Michel, 1958.
CUMSTON, C. G., *Histoire de la Médecine du temps des Pharaons jusqu'au XVIIIe siècle*, Paris, 1931.
DILLEMANN, G., *Histoire de la Pharmacie*, P.U.F., Paris, 1963.
DUMESNIL, R., *Histoire illustrée de la Médecine*, Plon, Paris, 1935.
FILLIOZAT, J., *Magie et Médecine*, P.U.F., Paris, 1943.
HUNERFELD, P., *Korte geschiedenis van de geneeskunde*, Prisma, Antwerpen.
LINDEBOOM, G.A., *Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde*, Haarlem, 1961.
MORREN, P., *Oude en nieuwe gesels. De wereld verenigt haar krachten voor meer gezondheid*, Antwerpen, 1961.
SAINT-JACQUES, E., *Histoire de la Médecine*, Montréal, 1935.
STAROBINSKI, J., *Histoire de la Médecine*, éd. Rencontre, 1963.
STOCKBROECKX, R., *Geschiedenis van de geneeskunde*, Problemen nr. 3, Antwerpen.
THIEL, R., *Grote strijders tegen ziekte en dood*, 's Gravenhage, 1944.
TOURNIER, P., *Médecine de la personne*, Neuchâtel, 1945.

De oorlog.

- BOUTHOU, G., *Histoire mondiale des guerres*, Plon, Paris, 1965.
BOUTHOU, G., *Les guerres, Eléments de polémologie*, Payot, Paris, 1959.
ROLING, B. V. A., *Polemologische studies. Opstand en Revolutie*, Assen, Van Gorcum, 1965.

Aanvullende bibliografie :

- AILLERET, Ch., *Histoire de l'armement*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
ARON, R., *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962.
ARON, R., *La société industrielle et la guerre*, Paris, 1959.
BERNHARD, H., *Guerre totale et guerre révolutionnaire*, Bruxelles, 1965.
BOUTHOU, G., *La guerre*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1965.
BOUTHOU, G., *Le phénomène guerre, Méthodes de la Polémologie, Morphologie des guerres, leurs infrastructures*, Payot, Paris, 1962.
BOUTHOU, G., *Huit mille traités de Paix*, Paris, 1948.
CANBY, C., *Histoire de l'Armement*, éd. Rencontre, 1964.
CASTELLAN, G., *Histoire de l'armée*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
CLAUSEWITZ, G. von, *De la guerre*, Ed. de Minuit, Paris, 1955.
DELMAS, C., *La guerre révolutionnaire*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
Eranos-Jahrbuch 1958, *Mensch und Frieden*, Zürich, 1959.
FALLS, G., *The art of War*, London, 1961.
FULLER, J. F. C., *La conduite de la guerre de 1789 à nos jours*, Payot, Paris, 1963.
FULLER, J. F. C., *L'influence de l'armement sur l'histoire*, Payot, Paris, 1948.
HEINIG, K., *Le prix des guerres*, Paris, Gallimard, N.R.F., 1962.
LEDUC, V., *La coexistence pacifique*, Julliard, Paris, 1962.
MEGRET, M., *La guerre psychologique*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
PERRE, J., *La guerre et ses mutations, des origines à 1792*, Payot, Paris, 1961.
PERRE, J., *Les mutations de la guerre moderne, de la révolution française à la révolution nucléaire, 1792-1962*, Payot, Paris, 1962.
PRESTON, R., WISE, S. and WERNER, H., *Men in arms, history of warfare and its interrelationships with Western Society*, London, 1962, Thames and Hudson.
ROSCHER, A., *Tränen und Rosen. Krieg und Frieden in Gedichten aus fünf Jahrtausenden*, Verlag der Nation, Berlin, 1965.
SCHNEIDER, F., *Histoire des doctrines militaires*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
STEGEMAN, H., *La guerre, son caractère et ses aspects à travers les siècles*, Payot, Paris, 1946.
ULRICH, J., *La guerre à travers les âges*, Gallimard, Paris, 1943.

Het racisme.

- ANDICS, H., *Histoire de l'anti-sémitisme*, Paris, 1967.
HODGSON, G., *Carpet baggers et Ku-Klux-Klan. Les Etats-Unis après la guerre de Sécession*, Julliard, Archives, 1966.
HUDDLESTON, T., *Zwarte vlekken op Johannesburg*, Prisma, Antwerpen.
RANDEL, W. P., *Ku-Klux-Klan*, Bern, 1965.

Aanvullende bibliografie :

- BUSKES, J. J., *Zuid-Afrika's Apartheidsbeleid*, Den Haag, 1955.
CATANE, M., *Les Juifs dans le Monde*, Paris, A. Michel, 1962.
EPSTEIN, J., *Geschiedenis van het Jodendom*, Aula, Antwerpen, 1964.

- ISAAC, J., *Genèse de l'anti-sémitisme*, Paris, Calmann Lévy, 1956.
KILLIAN, L. and GRIGG, Ch., *Racial Crisis in America*, New-Jersey, 1964.
KOGON, E., *L'enfer organisé, Le système des camps de concentration*, Paris, La jeune Parque, 1947.
LA FARGE, O., *Les Indiens d'Amérique*, Paris, 1961.
NEHER-BERNHEIM, R., *Histoire juive de la Renaissance à nos jours*, 2 vol., Paris, 1963-1965.
PARKER, J., *Antisemitismus*, München, 1964.
SABLONIERE, M. DE, *Apartheid*, Salamander-Pocket.
SCHMIDT, E., *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen*, Antwerpen, 1963.
SCHOLTZ, S., *Het rassenvraagstuk in Zuid-Afrika*, Pretoria, 1950.
WISCHNITZER, W., *Die jüdische Wanderung unter Nazi-Herrschaft*, in *Die Juden in Deutschland*, Hamburg, 1959.

Het kolonialisme. De dekolonisatie.

- GREGORIUS, P., *Sociologie van de niet-Westerse volkeren*, Prisma Compendia, Utrecht-Antwerpen, 1966.
GRIMAL, H., *La décolonisation, 1919-1963*, coll. U, Paris, A. Colin, 1965.
MAURO, F., *L'expansion européenne, 1600-1870*, Clio, Paris, 1964.

Aanvullende bibliografie :

- APPEL, B., *L'Amérique du Sud, Mexique et Amérique centrale*, textes et illustrations, coll. Encyclopédie en couleur, Paris, Hachette, 1961.
ARNAULT, J., *Procès du colonialisme*, Paris, 1958.
BABELON, J., *La colonisation espagnole*, Tournai, Castermann, 1964.
BAUDIN, L., *La vie quotidienne au temps des Incas*, Paris, Hachette, 1955.
BAUMANN, W. et WESTERMAN, D., *Les peuples et les civilisations de l'Afrique*, Paris, Payot, 1957.
BEAUMONT, M., *Essor industriel et impérialisme colonial*, Peuples et Civilisations, Paris.
BERQUE, J. et CHARNAY, J. P., *De l'impérialisme à la décolonisation*, coll. Grands documents, Paris, Ed. Minuit, 1965.
BRUNDSCHWIG, H., *L'avènement de l'Afrique noire...*, Paris, 1963.
CAMERON, J., *Die Afrikanische Revolution*, Köln, 1961.
CARCOPINO, J., *Profils de conquérants*, Paris, Laffont, 1960.
CORNEVIN, R., *Histoire des peuples de l'Afrique noire*, Paris, Berger-Levrault, 1960.
DESCHAMPS, H., *La fin des empires coloniaux*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1963.
DESCOLA, J., *La vie quotidienne au Pérou au temps des Espagnols (1710-1820)*, Paris, Hachette, 1962.
DE VAULX, B., *En Afrique. Cinq mille ans d'explorations*, Paris, Fayard, 1960.
FANON, F., *Les damnés de la Terre*, Paris, Maspero, 1962.
FAY, B., *L'aventure colonial*, Paris, Perrin, 1962.
FIELHOUSE, D. K., *Die Kolonialreiche seit dem 18 Jht.*, Fisher Weltgeschichte, Frankfurt a/Main, 1965.

- FROBENIUS, L., *Histoire de la civilisation africaine*, Paris, Gallimard.
FURON, R., *Le Proche-Orient*, Paris, 1957.
GAULME, D., *Les civilisations africaines*, P.U.F., Paris, 1961.
GRIAUDE, M., *Les grands explorateurs*, P.U.F., Paris.
HUBERMAN, L., *L'Amérique latine à la croisée des chemins*. Cahiers libres, n° 55, P. Maspero, 1964.
JIMENEZ, A. N., *Der Weg Cubas*, Berlin, 1964.
JULIEN, P., *Les voyages et découvertes et les premiers établissements*, Paris, s.d.
JULIEN, C. A., *Histoire de l'Afrique blanche des origines à 1945*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1966.
KROENING, H., *Kontinent Brasilien*, Leipzig, 1963.
LAFAILLE, J., *Les conquistadores*, Paris, 1964.
LAMBERT, L., *L'Amérique latine*, Paris, 1963.
LEHMAN, H., *Les civilisations précolombiennes*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1961.
MARQUARD, L., *The peoples and policies of South-Africa*, Oxford, 1960.
MENDE, T., *Des mandarins à Mao*, Paris, 1961.
PANIKKAR, K. M., *L'Asie et la domination occidentale du XVe siècle à nos jours*, Paris, s.d. (1955).
PARAF, P., *L'ascension des peuples noirs. Le réveil politique, social et culturel de l'Afrique au XXe siècle*, Paris, 1958.
PARIAS, L. H., *Histoire universelle des explorations*, Paris, Nouvelle librairie de France, 1955.
PORTAL, R., *Les Slaves, peuples et nations*, coll. Destin du Monde, Paris, A. Colin, 1965.
ROUS, J., *Chronique de la décolonisation. Présence Africaine*, Paris, 1965.
SCHOELCHER, G., *Esclavage et colonisation*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1942.
SIK, E., *Histoire de l'Afrique noire*, 2 vol., Budapest, 1961-1964.
SOUSTELLE, J., *La vie quotidienne des Aztèques à la veille de la conquête espagnole*, Paris, Hachette, 1955.
WOUTERS, H., *Zwart Afrika*, Amsterdam, 1959.
ZIEGLER, J., *La contre-révolution en Afrique*, Paris, s.d.

De sociale onderdrukking.

- BOUMAN, P. J., *Economische en sociale geschiedenis*, Groningen, 1960.
KAHN, J. F., *Histoire du progrès social*, éd. Rencontre, 1965.
LENGELE, M., *L'esclavage*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1955.
ROGGE, O. J., *Van pijnbank tot hersenspoeling*, Elsevier, s.d.

Aanvullende bibliografie :

- LEFRANC, G., *Le syndicalisme dans le monde*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1949.
MOUSNIER, J., *Journal de la traite des Noirs*, Paris, 1957.
SALOMON, R., *Les réfugiés*, P.U.F., Paris, 1964.

- SCHOELCHER, V., *Esclavage et colonisation*, P.U.F., Paris, 1948.
VERLINDEN, Ch., *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, Bruges, 1955.
WALLON, H., *Histoire de l'esclavage dans l'Antiquité*, Paris, Hachette, 1879.

Verkeer, vervoer, verkeerswegen.

- BRONOVSKI, G., *Les techniques de la roue à la fusée*, Coll. Pour connaître, Paris, Larousse, 1965.
DE VRIES, L., *Het verkeer te land, ter zee en in de lucht in het verleden, het heden en in de toekomst*, Amsterdam, 1956.
ROUSSEAU, P., *Histoire de la vitesse*, P.U.F., Paris, 1948.
SCHREIBER, H., *Van karavaanpas tot autoweg*, Elsevier, 1961.

Aanvullende bibliografie :

- BAEYENS, M., *Transport, weg- en verkeersmiddelen*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, nrs. 125-126, pp. 674-697.
BRENET, A., *Le navire à travers les temps*, Paris, de Varenne, 1951.
BIRKET-SMITH, Kay, *De weg der beschaving*, N.V. Van Ditmar, 1950.
CHEVALIER, R., *L'avion à la découverte du Passé*, Paris.
ECO, U. en ZORZOLI, J. B., *Geschiedenis der uitvindingen in woord en beeld. Van ploeg tot polaris*, Brussel, Belgisch agentschap van grote encyclopedieën, 1965.
FABRE, M., *Histoire de Locomotion terrestre*, éd. Rencontre, 1964.
HAALEWAS, J., *Alles over de luchtvaart*, Elsevier, s.d.
JARDIN, A., *Les routes de France depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1959.
LIFE redactie, *Het epos van de mens*, Elsevier, Brussel, 1961.
LINTEN, R., *De Boom der beschaving*, Elsevierpocket, A31, 1961.
MARIEN, M. E., *Oud-België van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar*, Antwerpen, 1952.
PETIT, E., *Histoire de l'aviation*, P.U.F., Paris, 1966.
ROUSSEAU, P., *Histoire des transports*, Paris, Fayard, 1961.
VARENDE, J. de la, *Romantische scheepvaart*, Elsevier.

Post, telegraaf en telefoon.

- CORIJN, H. en BAEYENS, M., *Communicatiemiddelen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel.
LAFFAY, J., *Les télécommunications. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.

Aanvullende bibliografie :

- CAHEN, L., *Les télécommunications de 1780 à 1900*, dans *Cahiers d'histoire mondiale*, t. IV, Neuchâtel, Baconnière, 1958.
FABRE, M., *Histoire de la Communication*, éd. Rencontre, 1963.
SCHENK, G., *Histoire du timbre poste*, Paris, Plon, 1959.

- VAILLE, E., *Histoire des postes jusqu'à la Révolution*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.
VAILLE, E., *Histoire des postes depuis la Révolution*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris.

Standen en klassen.

BANNING, W., <i>Hedendaagse sociale bewegingen</i> , Amsterdam, 1962.
JOUSSAIN, A., <i>Les classes sociales</i> . Que sais-je ?, P.U.F., Paris. |
|--|

Aanvullende bibliografie :

- ARON, R., *La lutte des classes*, Paris, 1964.
BERNARD, S., *Les conséquences sociales du progrès technique*, Bruxelles, 1956.
CHAMBAR de LAUWE, *La vie quotidienne des familles ouvrières*, Paris, C.N.R.S., 1951.
CHLEPNER, B. S., *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*, Bruxelles, 1956.
CROZIER, M., *Le monde des employés de bureau*, Paris, Seuil, 1965.
DHONDT, J., e.a., *Geschiedenis van de Socialistische arbeidersbeweging*, Antwerpen, Ontwikkeling.
GEORGE, P., *Géographie sociale du monde*, Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1964.
GIO, *Klassen en Standen*, september, 1963.
GUYOT, Y. et LACROIX, S., *Histoire des prolétaires, depuis le temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Paris, s.d.
HALEVY, E., *Histoire du socialisme européen*, Paris, 1947.
HALPHEN, L. et DOUCET, R., *Histoire de la société française*, Paris, Nathan, 1953.
HAUSER, A., *Van grotschildering tot Filmwereld*, W.B., s.d.
KUYPERS, J., *Bergop*, Antwerpen, 1957.
LE GOFF, J., *Marchands et Banquiers du Moyen Age*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1956.
LUKACS, G., *Histoire et conscience de classe*, Paris, Minuit, 1960.
MALLET, S., *La nouvelle classe ouvrière*, Paris, Seuil, Coll. Esprit, 1964.
PERNOUD, R., *Les origines de la bourgeoisie*. Que sais-je ?, P.U.F., Paris, 1947.
PIERSON, M. A., *Histoire du socialisme en Belgique*, Bruxelles, 1953.
PIERSON, M. A., *De geschiedenis van het socialisme in België*, Gent, s.d.
SAGNAC, Ph., *La formation de la société française moderne*, Paris, s.d..
VAN WERVEKE, H., *Gent, schets van een sociale geschiedenis*, Gent, 1947.
WALTER, G., *Histoire des paysans de France*, Paris, Flammarion, 1963.

De individuele rechten van de mens.

<i>De universele verklaring van de rechten van de mens</i> , Unesco.
<i>La déclaration universelle des droits de l'homme</i> , Unesco. |
|---|

Aanvullende bibliografie :

- AMAR, M., *Les femmes à travers le monde*, Paris, Hachette, 1961.
AULARD, A., MIRKINE et GUETZEVITCH, B., *Les déclarations des droits de l'homme*, Paris, Payot, 1929.
Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales e.a. dans *Geschiedenis in het Onderwijs*; nr. 59, 1961.
De individuele rechtsbescherming in de Europese gemeenschappen, Leuven, 1967.
De rechten van het kind, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, nr. 48, 1960.
Droits de l'homme, Textes et Documents, n° 16, Paris, Cahiers Pédagogiques, I.P.N., 1963.
GIO, *Het civisme*, november, 1964.
GIO, *Verenigd Europa en de rechten van de mens*, november, 1961.
FRANKEN, P. M., *De vrouw in onze moderne maatschappij*, Amsterdam, 1957.
GREEN, James, *The United-Nations and Human Rights*, New-York, 1958.
HAVEL, J. E., *La condition de la Femme*, éd. A. Colin.
MALLET, F. et AUCLAIRE, J., *La victoire de la Femme. Histoire de la condition humaine*, Paris, 1964.
ROGGE, O. J., *Van pijnbank tot hersenspoeling*, Elsevier, Amsterdam, 1960.
The rights of the European citizen, Strasbourg, 1961.

Vrijheid van beweging (cfr. ook sociale onderdrukking).

FROMM, E., <i>La peur de la liberté</i> , Paris, 1963.
FROMM, E., <i>Angst voor vrijheid</i> , Utrecht, 1962. |
|--|

Aanvullende bibliografie :

- DICKLER, G., *13 Prozesse die Geschichte machen*, München, 1964.
EIS, E., *Illusionen der Gerechtigkeit. Triumph und Fiasko der politischen Justiz*, Düsseldorf, 1965.
GIO, *Het gerecht en de rechtspraak*, december, 1962.
JOUVENEL, B. DE, *De la politique pure*, Paris, 1964.
LIPSET, S. M., *L'homme et la politique*, Paris, 1963.
MAES, L., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen, 1947.
MELLOR, A., *La torture, son histoire, son abolition, sa réapparition au XXe siècle*, Tours, Paris, 1951.
MOULIN, J., *L'état et le citoyen*, Paris, 1961.
PELLOUX, R., *Le citoyen devant l'état. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
PORTEFOIX, J., *Histoire de la Justice*, Paris, Hachette, 1963.
ROUSSELET, M., *Histoire de la Justice. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
SIGAUX, G., *Histoire du tourisme*, éd. Rencontre, 1965.
SIMON, P. H., *Contre la torture*, Paris, 1957.
SLICHER VAN BATH, B. H., *Boerenvrijheid*, Amsterdam, 1948.

Beroepsverenigingen (cfr. ook standen en klassen).

BOTHEREAU, R., *Histoire du syndicalisme français, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1945.

DHONDT, J., *Uit de voorgeschiedenis der vakverenigingen*, 1948.

DHONDT, J., *La préhistoire du mouvement syndical, Problèmes*, 1948.

MERTENS, C., *Over vakvereniging. Een beknopte geschiedenis over haar ontstaan en bedrijvigheid*, Antwerpen, 1945.

Aanvullende bibliografie :

COORNAERT, E., *Les corporations en France avant 1789*, Paris, 1941.

GERARD, A., *Etude sur les corporations ouvrières à Rome*, Paris, s.d.

HOURS, J., *La petite histoire du monde ouvrier*, Paris, Ed. Ouvrières, 1951.

LEFRANC, G., *Le syndicalisme dans le monde, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1949.

LEFRANC, G., *Le syndicalisme en France, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1953.

SEVERAC, J. B., *Le mouvement syndical*, Paris, s.d.

VAN NIEUWENHUYSEN, R., *De vakvereniging, Geschiedenis in het Onderwijs*, nrs. 125-126, pp. 697-716.

VAN SANTBERGEN, R., *Les bons métiers des meuniers, des boulangers et des brasseurs de la cité de Liège*, Université de Liège, 1949.

Van gemeentelijke ordening tot internationale instellingen.

BRUGMANS, H., *Europese momentopnamen*, Leiden, 1963.

ELLUL, L., *Histoire des Institutions*, Paris, 1962.

GERBET, P., *Les organisations internationales, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.

SCHILLINGS, A. H., *Overzicht van de geschiedenis onzer instellingen*, Brussel, 1945.

Aanvullende bibliografie :

BERNARD, H., *Terre Commune. Histoire des Pays de Benelux, microcosme de l'Europe*, Bruxelles, 1961.

BRULEY, E. et DANCE, E., *Une histoire de l'Europe*, Leiden, 1960.

CHAUMONT, Ch., *L'O.N.U., Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1964.

COURSIER, H., *La Croix-Rouge internationale*, P.U.F., Paris, 1959.

DELMAS, Cl., *L'Alliance Atlantique*, Paris, Payot, 1962.

DENIAU, J. F., *Le marché commun, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1962.

DE ROUGEMONT, D., *L'Europe en jeu*, Neuchâtel, 1948.

de SOTO, J., *La communauté européenne du charbon et de l'acier, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1961.

DUCLOS, P., *Le Conseil de l'Europe, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1960.

- GANSHOF, F. L., *Over stadsontwikkeling tussen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen*, Antwerpen, 1941.
- GAY, F. et WAGRET, P., *Le Benelux, Que sais-je ?*, P.U.F., Paris, 1960.
- GILISSEN, J., *Le régime représentatif avant 1790 en Belgique*, Coll. Notre Passé, Bruxelles, 1952.
- GIO, *De Straat*, maart-juni, 1965.
- GIO, *Internationale verstandhouding*, december, 1965.
- GIO, *Staat en democratie*, september, 1965.
- GIO, *De steden*, april-mei, 1962.
- HALLGARTEN, G., *Histoire des dictatures de l'antiquité à nos jours*, Payot, Paris, 1961.
- LAFFONT, R., BOUDET, J. en POGNON, E., *Geschiedenis van Europa en de Europese geest*, Amsterdam, s.d.
- MADARIAGA, S. de, *Portret van Europa*, Aula, Antwerpen, 1964.
- MORREN, P., *De Unesco*, Brussel, 1960.
- PINTO, R., *Les organisations internationales*, Paris, Payot, 1963.
- REYNOLD, G. de, *La formation de l'Europe*, 7 vol., Plon, Paris, 1957.
- SCHNEIDER, W., *De Babylone à Brasilia. Des villes et des hommes*, Plon, Paris, s.d.
- SIMONOVITCH, M., *Les théories contemporaines de l'Etat*, Paris, 1939.
- THOMAS, J., *U.N.E.S.C.O.*, Paris, Gallimard, 1962.
- VOYENNE, B., *Petite histoire de l'idée Européenne*, Paris, 1952.

Verdere bibliografische gegevens.

- Tijdschriften met verdere bibliografische gegevens :**
- Annales : Economies, Sociétés, Civilisations*, A. Colin, Paris.
- Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, De Sikkel, Antwerpen.
- Cahiers de Clio*, éd. Labor, Bruxelles.
- Geschiedenis in het Onderwijs* (GIO), Ontwikkeling, Antwerpen.
- L'Information historique*, Baillière et fils, Paris.
- Revue belge de Philologie et d'Histoire*, Falk, Bruxelles.
- Revue historique*, P.U.F., Paris.
- Tijdschrift voor geschiedenis*, Noordhoff, Groningen.

ZESDE LEERJAAR

Algemene werken.

BRANDT, C. D. J., e.a., *De pelgrimstocht der mensheid*, 5 dln., Phoenix, Antwerpen.

Aanvullende bibliografie :

- Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 12 dln., Standaard, Antwerpen.
- BLOCH, Coll. *Les grandes civilisations*, 15 vol., Paris, Arthaud, (doc. écon.).
- BRANDT, C. D. J. en GANSHOF, F. L., *Wereldgeschiedenis*, 6 dln. Utrecht, Den Haan.

- CLIO, *Een krant van heden over de wereld van gisteren*, Ontwikkeling, Antwerpen.
- CLIO, *Introduction aux études historiques*, 25 vol., P.U.F., Paris.
- CLIO, (Nouvelle), *L'histoire et ses problèmes*, 45 vol., P.U.F., Paris.
- CLIO XX*, *Nouvelles du passé*, éd. Labor, Bruxelles.
- Coll. Archives, Julliard, direct. P. NORA.
- Coll. Dans les pas de..., Paris, Hachette.
- Coll. Il y a toujours un reporter..., direction Pernoud, Julliard, Paris.
- Coll. J'ai lu l'essentiel, Paris, Flammarion.
- Coll. Le monde en 1000 images, Paris, Pont Royal.
- Coll. Notre Passé, La Renaissance du Livre, Bruxelles.
- Coll. Textes et Documents, Paris, SEVPEN.
- Coll. Tout par l'image, Paris, Hachette.
- Coll. U, séries Idées politiques, Sociétés politiques, Histoire contemporaine, Paris, Colin.
- CORIJN, H., *Initiatiethema's*, in *Geschiedenis in het Onderwijs*, september 1966.
- CORIJN, H., en BERGEN, D., *Politieke vormen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- CORIJN, H. en BERGEN, D., *Sociale vormen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- CORIJN, H. en BERGEN, D., *Economische vormen*, in de reeks *Historische Getuigen*, La Renaissance du Livre, Brussel, 1968.
- CROUZET, M., *Histoire générale des Civilisations*, 7 vol., Paris, 1957.
- DUCHE, J., *Histoire du monde*, 4 vol., Flammarion, Paris, 1958.
- DURANT, W., *Histoire de la Civilisation*, 35 vol., éd. Rencontre.
- Flandria nostra*, 5 dln. Standaard, Antwerpen, 1957-1960.
- GOTHIER, L., e.a., *Illustration de Notre Passé*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 1967-1968.
- HALPHEN L. et SAGNAC, P., *Peuples et Civilisations*, P.U.F.
- HARTMANN, *Toute l'histoire*, Coll. J'ai lu, Connaissance, 1964.
- Histoire universelle*, Encyclopédie de la Pléiade, 3 vol., Gallimard, Paris, 1957.
- LAFFONT, R., *Cent mille ans de vie quotidienne*, Paris, 1960.
- LAFFONT, R., *Honderdduizend jaar dagelijks leven*, Amsterdam, 1961.
- LAFFONT, R., *Les grands travaux de l'humanité*, éd. du Pont Royal, Paris, 1961.
- LINTON, R., *De boom der beschaving*, Elsevier.
- MEULEAU, *Le monde et son histoire*, 2 vol., Paris, Bordas, Laffont.
- PIRENNE, J., *Histoire de l'Europe*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 4 vol.
- PIRENNE, J., *Geschiedenis van Europa*, La Renaissance du Livre, Brussel, 4 dln.
- PIRENNE, J., *Panorama de l'histoire universelle*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 1963.
- PIRENNE, J., *Les Grands Courants de l'histoire universelle*, 7 vol., la Baconnière, Neuchâtel, 1960.
- PIRENNE, H., *Histoire de Belgique*, La Renaissance du Livre, Bruxelles, 4 vol.
- PIRENNE, H., *Geschiedenis van België*, La Renaissance du Livre, Brussel, 4 dln.

Recueil de textes :

Documents d'histoire vivante de l'Antiquité à nos jours, 7 fardes, Ed. sociales, Paris.

Textes et documents d'histoire, dans coll. C.L.I.O., P.U.F., Paris, 2 vol.

Reeks : *Zo leefden...*, Hollandia, Baarn.

Série : *Vie quotidienne...*, Hachette, Paris.

SESAM wereldgeschiedenis, 18 dln., Baarn.

VAN DER MEER, F., *Kleine atlas van de Westerse beschaving*, Brussel, 1964.

VAN USSEL-DAEMS, P., *Kleine cultuuratlas van België*, Brussel, 1964.

De zwervende mens.

CHILDE, V. G., *De prehistorie van de Europese samenleving*, Prisma, 1959.

LAUTIER, R., *La vie préhistorique. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.

Aanvullende bibliografie :

CHOLLOT-LEGOUX, M., *Arts et techniques de la Préhistoire*, Paris, Morancé, 1962.

CLARK, G., *La préhistoire de l'humanité*, Paris, Payot, 1962.

DAUX, G., *Les étapes de l'archéologie*, P.U.F., Paris.

GOURY, G., *L'homme des cités lacustres*, Paris, Picard, 1932.

GRAHMANN, R., *De vroegste geschiedenis van de mens*, Aula, 1961.

HAYS, H. R., *Zeden en gewoonten van primitieve volken*, Prisma, nrs. 533-534.

KUHN, H., *Leven en kunst in de ijstijd*, Phoenix, Zeist, 1958.

KUHN, H., *L'éveil de l'humanité*, Paris, 1956.

KUHN, H., *Het ontwaken der mensheid*, Prisma.

KUHN, H., *De opgang der mensheid*, Prisma.

KUHN, H., *De ontplooiing der mensheid*, Prisma.

LAFFONT, R., *L'homme et l'animal*, Paris, Pont Royal.

VARAGNAC, A., *L'homme avant l'écriture*, Colin, Paris, 1959.

West-Europa opgenomen in de Middellandse-zeewereld.

BARROW, R. H., *De Romeinen en de Westerse beschaving*, Prisma.

GRIMAL, P., *La civilisation romaine*, Arthaud, Paris, 1960.

Aanvullende bibliografie :

BLOCH, R., *Rome et son destin*, A. Colin, Paris, 1960.

BURGH, W. G. de, *Nalatenschap der oudheid*, 2 dln., Prisma.

CARCOPINO, J., *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris, 1941.

CARCOPINO, J., *Passie en politiek in het Romeinse Rijk*, Prisma, 1962.

- CASTLE, E. B., *De opvoeding in de klassieke oudheid*, Utrecht, 1965.
EYDOUX, H. P., *Hommes et dieux de la Gaule*, Plon, Paris, s.d.
FOUSS, M., *La vie gallo-romaine en Gaule Belgique*, Virton, éd. du Musée Gaumais, s.d.
GRIMAL, P., *Les villes romaines. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
HAMILTON, E., *De Romeinse beschaving*, Phoenix.
ROSTOVITZ, V., *De oude wereld*, 2 dln., Prisma.
SELTMANN, Ch., *Vrouwen in de oudheid*, Amsterdam, 1960.
SIZOO, A., *Herleefd verleden, Schetsen uit het dagelijks leven*, Boeket.
SPREY, K., *Het rijk van Rome*, 2 dln., Servire.
WHEELER, M., *Les influences romaines au delà des frontières impériales*, Plon, Paris, s.d.

De Westeuropese wereld.

- EVANS, J., *Leven in de Middeleeuwen*, Phoenix, Zeist, 1959.
LATOUCHE, R., *Le film de l'histoire médiévale*, Grenoble, 1960.
OGG, O., *L'Europe du XVIIe siècle*, Payot, Paris, 1932.
ROLDANUS, C., *Zeventiende eeuwse geestesbloei*, Aula, Antwerpen, s.d.

Aanvullende bibliografie :

- BREKILIEN, Yann, *Histoire européenne de l'Europe*, Paris, 1965.
CARSE, R., *De gouden tijd der zeeroverij*, Prisma.
DAWSON, Chr., *De schepping van Europa*, Prisma.
GENICOT, L., *Les lignes de faite du Moyen Age*, Tournai, 1961.
GIMPEL, J., *Les bâtisseurs de cathédrales*, éd. du Seuil, Paris, 1958.
GIMPEL, J., *De bouw van een kathedraal*, Pictura, 1960.
HANDERS, J., *Van Criminele Saken ende Quade Feiten*, V.P., Hasselt.
KOOIMAN, W. J., *Luther*, Amsterdam, s.d.
KUYPER, A., *Het Calvinisme*, Boeket.
LE GOFF, J., *Le Moyen Age*, Paris, 1962.
LEONARD, G., *Histoire du protestantisme. Que sais-je ?*, P.U.F., Paris.
LEVRON, J., *Le château fort et la vie au Moyen Age*, Paris, Fayard, 1963.
LOPEZ, R. S., *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962.
MARTIN, A. von, *Sociologie van de Renaissance*, Aula, Antwerpen, s.d.
MORISEN, S., *Colombus, de zeevaarder*, Prisma.
PACAUT, M., *La Théocratie, l'Eglise et le pouvoir au Moyen Age*, Aubier, Paris, 1957.
ROUX, J. P., *Les explorateurs du Moyen Age*, Paris, 1961.
SAINT-SIMON, *Roddell te Versailles*, Elsevier.
SOUTHERN, R., *De opkomst van het avondland*, Aula, Antwerpen.
VAN DAMME, D., *Erasmus*, Pictura.
VOET, L., *Zeden en gewoonten in de Middeleeuwen*, Gent, s.d.

De hedendaagse wereld.

- MARTONY, C. en DENORME, R., *Ontwikkeling van de Westerse Cultuur*, dl. IV, Antwerpen.
NEF, J. U., *La naissance de la civilisation industrielle et le monde contemporain*, Paris, 1954.

Aanvullende bibliografie :

- BANNING, W., *Karl Marx, leven, leer en betekenis*, Aula, Antwerpen, s.d.
BRANDT, C. D. J., *Geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, Phoenix.
CARTIER, R., *La seconde guerre mondiale*, Paris, Larousse, 1965.
CRANSHAW, E., *Rusland onder Kroatjew*, Prisma.
GEORGE, P., *L'U.R.S.S.*, P.U.F., Paris, 1962.
GILLHAUSEN, R. en HELDT, J., *China*, Ooievaars-reeks.
GIRARD, L., *Le monde Contemporain*, Paris, 1962.
GOODWIN, A., *De Franse Revolutie*, Phoenix.
GOURFINKEL, N., *Lenin*, Pictura.
JOESTENS, J., *President Kennedy*, Prisma.
LESOURD, J. A. et GERARD, C., *Histoire économique. XIXe et XXe siècles*, Colin, Paris, 1965.
MICHEL, H., *Les courants de pensées de la Résistance*, P.U.F., Paris, 1962.
OVERDUIN, J., *Hel en hemel in Dachau*, Boeket.
PARIS, R., *Histoire du fascisme en Italie*, Paris, Maspers, 1962.
ROULEAU, E., HELD, F. et LACOUTURE, J., *Israël et les Arabes*, éd. Seuil, 1967.
PRESSER, J., *Napoléon*, 2 dln., Elsevier.
SHIRER, W., *Opkomst en ondergang van het derde Rijk*, 2 dln., Amsterdam, s.d.
SHIRER, W., *Le troisième Reich. Des origines à la chute*, Paris, Stock, 1963.
SNOW, E., *La Chine en marche*, Paris, Stock, 1963.
VAN DER MEULEN, D., *Ontwakend Arabië*, Elsevier.
VERBEEK, A. J. D., *De Franse Revolutie*, Prisma.

INHOUD

Woord vooraf	3
Inleiding	5
Eerste graad	5
Tweede graad	7
Derde graad	8
I. — Algemene beginselen	8
II. — Leerplan	14
Bijlage I. — Vijfde leerjaar ; Twee voorbeelden van schematische uitwerking	15
Bijlage II. — Zesde leerjaar ; De vier historische perioden	28
Bijlage III. — Klassebibliotheek en historische verhalen voor de jeugd	37
Bijlage IV. — Bibliografie	42

D/1989/0937/33